

ASUR-URARTU İLİŞKİLERİNDE YEREL POLİTİK GÜÇLER

The Local Political Powers in Assyrian-Urartian Relations

Sırrı TİRYAKI*

ÖZET

Urartu Krallığı'nın devletleşme sürecini tamamlayıp Yakındoğu'da önemli bir askeri güç haline gelmesi aynı zamanda Asur'la yoğun bir askeri mücadelenin de başlaması demektir. Asur ve Urartu krallıkları arasındaki mücadele aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi'nin politik coğrafyasını da belirleyecektir. Asur tarafından Kuzey Suriye ve Anadolu'ya düzenlenen askeri seferler bu krallığa Urartu'nun merkezi bölgelerine kadar olan sahada egemenlik kurma imkânı verecektir. Asur'un bu coğrafyalardaki krallıklardan elde ettiği ganimetler ve aldığı vergiler kendi ekonomisi için son derece hayati bir konuma sahipti. Ayrıca bu bölgelerden elde edilen ganimetler ve buralarda kurulan askeri garnizonlar Asur'a bir sonraki seferler için oldukça önemli avantajlar sağlayacaktır. Kuzey bölgelerinde güçlü bir hâkimiyet kurduktan sonra Asur buralardaki yerel beyliklere karşı son derece katı sömürgeci politikalar uygulayacaktır. Asur'un geliştirdiği sert politikalar karşısında kuzey bölgelerinde bulunan yerel güçler çıkış yolunu Yakın Doğu'nun diğer bir önemli askeri ve siyasi gücü olarak gördükleri Urartu Krallığı ile ittifak kurmada görecektir. Urartu Krallığı ve diğer yerel beylikler arasında kurulan ittifaklar dönem dönem Asur'u zor durumda bırakacaktır.

Anahtar Kelimeler: Asur, Urartu Krallığı, Yerel Beylikler, Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye

ABSTRACT

The Urartu Kingdom became a significant military power in Near East after completing the process of becoming a state and this meant that an intensive military struggle would begin with Assyrians. That struggle between Urartu and Assyrian Kingdoms would designate the political geography of East Anatolian Region. Military expeditions organized by Assyrians to Northern Syria and Anatolia enable that Kingdom to dominate the area near the Urartu's central regions. The pillages and taxes

* Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sirri_tiryaki@hotmail.com.

.....
that the Assyrians took from the Kingdoms located in that region were vitally important for its economy. In addition, the pillages and military garrisons founded in that region provided advantages to Assyrians for next military expeditions. After establishing a powerful domination in North regions, Assyrians would implement extreme colonist policies against local beyliks. The local powers felt suffocated under the extreme policies of Assyrians and tried to find a solution to that situation by being an ally of Urartu Kingdom which was regarded as a military and political power. Urartu Kingdom put the Assyrians into trouble from time to time with the help of local beyliks.

Keywords: *Assyrian, Urartu Kingdom, Local Beyliks, Eastern Anatolia Region, Northern Syria*

A.GİRİŞ

II. Assurnasirpal'ın Asur tahtına oturmasıyla birlikte Asur'un kuzey bölgelerinde kazandığı askeri başarılarla bağlı olarak hem Urartu hem de bölgedeki diğer krallıklar karşısında çok daha güçlü bir otorite haline geldiği anlaşılmaktadır. II. Assurnasirpal kuzey bölgelerinde sürdürdüğü askeri politikalar sonucunda Asur coğrafyasından Zağros Dağlarına kadar oldukça geniş bir alanı egemenliği altına alacaktır. Daha sonraki dönemlerde ise bu kral tarafından Anadolu'nun iç bölgelerine kadar olan sahada da hâkimiyet kurulacaktır. Ancak daha sonrasında Asur kralının Anadolu coğrafyasının yüksek yaylalarına yönelik sürdüreceği yayılım politikalarının çok farklı siyasi ve askeri sonuçları olacaktır. Çünkü Anadolu'nun yüksek coğrafyasında yaşayan Uruadri ve Nairi beylikleri, Asur'un yoğun baskıları sonucunda bir araya gelerek Urartu Devleti'nin kuruluş aşamasını tamamlayacaklardır.

M.Ö. 9. yüzyılın ortalarından itibaren Urartu Krallığı'nın kuruluş aşamasını tamamlamasıyla birlikte başlayacak Asur-Urartu mücadelesi genel anlamda askeri üstünlük mücadelesi şeklinde gelişecektir. Yakındoğu'nun iki önemli askeri ve siyasi gücü olan Asur ve Urartu Krallıkları arasındaki ilişkiler, savaşların olmadığı dönemlerde ise taraflar birbirlerine karşı soğuk savaş olarak tanımlanabilecek yöntemleri geliştirecekler. Bahsettiğimiz bu soğuk savaş yöntemlerinin başında ise Asur ve Urartu arasında yer alan yerel beyliklerin bu iki krallık tarafından birbirlerine karşı örgütlemeleri gelmektedir. Asur'un kuzey bölgelerinde bulunan yerel beyliklere karşı oldukça katı askeri politikalar geliştirmesi üzerine Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarına lokalize edilen yere beylikler, askeri güç olarak hızlı bir şekilde yükselen Urartu Krallığı'nı kurtarıcı olarak görmeye başlayacaklardır. Urartu Krallığı'nın Ön Asya dünyasında önemli bir aktör olarak ortaya çıkması Asur'un kuzeyinde bulunan

yerel beylikleri oldukça cesaretlendirecektir. Urartu'nun Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında aktif bir şekilde rol almaya başlaması bu bölgelerdeki beylikleri hareketlendirmeye başlayacaktır. Bu gelişmeler üzerine Kumme, Uku, Tuşhan, Melid ve Tabal gibi krallıklar Urartu'nun önderliğinde bir araya gelerek Asur karştı ittifaklar bloğunu oluşturacaklardır.

B.ASUR-URARTU İLİŞKİLERİNDE YEREL POLİTİK GÜÇLER

M.Ö. 9. yüzyılın ortalarından itibaren Van Gölü civarında dağınık halde yaşayan Uruatri ve Nairi beylikleri bir krallın yönetimi altında Urartu devleti olarak kuruluşunu tamamlayacaktır. M.Ö. 7. yüzyıla kadar olan dönemde ise Doğu Anadolu'nun siyasi ve politik coğrafyasını Asur ve Urartu devletleri arasındaki askeri ve siyasi mücadele şekillendirecektir¹. Asur ve Urartu krallıkları gerek uyguladıkları politik gelişmeler açısından gerekse sahip oldukları nüfus potansiyeli itibariyle Orta Demir Çağı'nda Yakınoğu'nun en önemli askeri ve siyasi güçleri konumundaydı². Bu dönemlerde Kuzey Mezopotamya krallığı olarak Yakınoğu'daki krallıklar arasında askeri ve siyasi açıdan daha ön planda olan Asur, yaklaşık olarak bin yıla yayılan ve yazılı kaynaklara dayanan tarihinin bazı dönemlerinde ülkede yaşanan iç çekişmelerden dolayı bu krallığın uyguladığı emperyalist yayılım faaliyetlerinde dönem dönem başarısızlıklar yaşanacaktır. Asur'un yaşayacağı bu başarısızlıklar kuşkusuz en çok ezeli düşman konumunda olan Urartu ile bu iki krallığın mücadelesinde, buldukları coğrafi konumlarından dolayı yer almak zorunda kalan yerel krallıkların işine yarayacaktır³. Yukarıda değindiğimiz üzere Asur'un Yakınoğu'da önemli bir askeri güç haline gelmesinde bu krallığın Asur, Nineveh ve Arbela üçgeni gibi stratejik bir coğrafyada kurulmasının etkisi oldukça büyüktür. Ayrıca tanımladığımız bu coğrafya oldukça kalabalık nüfusları besleyebilecek şekilde yeteri miktarda yağışta almaktaydı⁴.

Ancak M.Ö. 9. yüzyılda Asur yaşayacağı iç bunalımlardan dolayı krallığın kuzey yayılımında stratejik bir konuma sahip olan batı ve kuzeyindeki

¹ Sırrı Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, s. 190.

² Kemalettin Köroğlu, "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", *European Journal of Archaeology* 18/1, 2015, s. 111.

³ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 190.

⁴ Karen Radner, "Asurlular-Urartular", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012, s. 58.

toprakları kaybedecektir. Asur'un bu coğrafyadan çekilmesiyle birlikte doğan otorite boşluğu bölgeye göçlerle gelen Arami halklarının yöneticileri tarafından doldurulacaktır. Asur bu toprakları ele geçirmek için yeniden askeri hareket evresini başlatınca Fırat Nehri tekrardan Asur'un batı sınırı olarak belirlenecektir. Asur tarafından başlatılan bu yoğun askeri faaliyetler kendisine "Urartu" adındayeni bir askeri ve siyasi güçle karşılaşacağı Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarına kadar ilerleme imkânı sağlayacaktır⁵. Coğrafi konum itibariyle Urartu Krallığı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde⁶, Güneydoğu Kafkaslarda ve Kuzeybatı İran coğrafyasında hâkimiyet kuracaktır⁷. Bahsettiğimiz bu coğrafyada özellikle Doğu Anadolu Bölgesi aynı zamanda Urartu nüfusunun en yoğun olduğu bölgeydi. Aynı zamanda Urartu'nun merkezi bölgesi olan bu coğrafya Urartu Krallığını Asur saldırılarına karşı daha korunmalı hale getirdiği gibi bu coğrafyanın dağlık alanları yaz aylarında yaylacılıkta kullanılmaktaydı ve kış ayları için yerleşime elverişli değildi⁸. Urartu'nun güneyinde Asur, batısında Melid, Tabal ve Kummuh gibi Geç Hitit Krallıkları, Kuzeybatısında ise Mana Krallığı yer almaktaydı⁹. Urartu Krallığı'nın kontrol altında tutulmasının oldukça zor olan yüksek yaylalar, sıradağlar ve derin yarıklardan oluşan vadilerin bulunduğu Doğu Anadolu ve çevresindeki zorlu coğrafyada iki yüz yıla yakın bir süre boyunca hüküm sürmesi oldukça dikkat çekicidir¹⁰.

M.Ö. 9. yüzyılın ortaları itibariyle Asur saldırıları sonucunda kuruluşunu tamamlayan Urartu Devleti'nin bu tarihten itibaren Asur'la olan ilişkileri sürekli olarak askeri çatışma şeklinde olmuştur. Doğrudan askeri mücadelenin olmadığı dönemlerde ise her iki ülke arasındaki ilişkilerde "soğuk savaş" olarak tanımlayabileceğimiz farklı bir mücadele tarzı etkili olacaktır¹¹. Her iki ülke Kuzey Suriye coğrafyasında bulunan krallıklar üzerinde hâkimiyet kurmak istemelerinin yanı sıra Batı Anadolu'da bulunan geçiş yollarını kontrol altında alıp Akdeniz'e ulaşmayı hedeflemektedir. Bu durum Kuzeybatı İran ve

⁵ Radner, "Asurlular-Urartular", s. 58-59.

⁶ Urartu Krallığı'nın Doğu Anadolu'da kuruluşunu tamamlaması sonucunda bu coğrafyada ortaya çıkacak yeni yaşam koşulları ve kültürel birikim daha sonraki dönemlerde Güneydoğu Kafkaslar, Kuzeybatı İran ve Batı Anadolu'ya doğru yayılacaktır.

⁷ Köroğlu, "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", s. 111.

⁸ Radner, "Asurlular-Urartular", s. 59.

⁹ Kemalettin Köroğlu, "Urartu: Krallık ve Aşiretler", *Urartu Doğu'da Değişim*, (Edt. Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar), YKY Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12.

¹⁰ Köroğlu, "Urartu: Krallık ve Aşiretler", s. 12.

¹¹ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 190.

Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Asur ve Urartu arasında uzun yıllar süren çatışmalara neden olacaktır. Bu çatışmalar esnasında askeri ve siyasi yönünden üstün olan krallık bahsi geçen bölgeleri peşpeşe topraklarına katacaktır. Oysaki Asur'un Kummuh ülkesinin topraklarını egemenliği altına aldığı M.Ö. 709 yılına kadar coğrafi konum olarak Asur ve Urartu devletleri aynı sınırı paylaşmadıkları gibi Tuşpa ve Nineve kentleri birbirlerine 240 km uzaklıktaydı ve bu iki kent arasındaki mesafede 3000 metreyi geçen yüksekliğe sahip Toros dağları doğal bir bariyer olarak bulunmaktaydı. Ayrıca Asur ve Urartu devletleri arasında yer alan bölgede sembolik olarak bağımsızlığını sürdüren yerel politik güçler bulunmaktadır¹².

Urartu adı ilk kez M.Ö. 13. yüzyılda Uruatri formuyla bir beylikler konfederasyonu şeklinde görülür. Asur kralı I. Salmanasar'a ait sefer kayıtlarında bu federasyonu oluşturan 8 aşiretin ve 51 kentin adı anılmaktadır¹³. Daha sonraki dönemlere ait Asur krali yazıtlarında Nairi ülkelerinin de adı geçmeye başlar. Ancak Nairi ve Uruatri beylikleri arasındaki sınırla ilgili kesin bir hat çizmek oldukça zor görünmektedir. Dönemin Asur kayıtlarına göre Nairi Ülkeleri: güneyde Kaşari Dağı'ndan kuzeyde Van Gölü havzasına kadar uzanan dağlık bölgeye lokalize edilmektedir¹⁴. Ayrıca bu coğrafya irili ufaklı birçok Hurri beyliği arasında paylaşılmıştı. Bu beyliklerin başındaki yöneticilerin sayıları 23 ile 60 arasında değişmekteydi¹⁵. Asur kralı II. Assurnasirpal M.Ö. 882 ve 879 tarihlerinde düzenlediği askeri seferlerinde Kaşari dağı geçip Nairi ülkelerine girdiğini ardından Tuşhan'da bir saray inşa ettiğini ve adına buraya yazıt diktirdiğini belirtmektedir¹⁶. Uruatri ülkesi ise daha kuzeye lokalize edilmekte ve Nairi'ye göre daha küçük bir alanı kapsamaktaydı. Bahsettiğimiz bu tablodan da anlaşılacağı üzere Doğu Anadolu'da bu dönemde birçok beylik varlığını sürdürmekteydi¹⁷.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi M.Ö. 9. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Uruatri ve Nairi beylikleri bir araya gelerek bölgedeki en önemli merkezi güç konumuna gelecek olan Urartu Krallığı'nı kuracaktır. Urartu Krallığı

¹² Radner, "Asurlular-Urartular", s.61.

¹³ Veli Sevin, "Urartu-Bianili Krallığı", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012, s. 44.

¹⁴ Sevin, "Urartu-Bianili Krallığı", s. 44.

¹⁵ Sevin, "Urartu-Bianili Krallığı", s. 44.

¹⁶ Köroğlu, "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", s. 113.

¹⁷ Sevin, "Urartu-Bianili Krallığı", s. 44.

kuruluşunu tamamladıktan sonra güçlü komşusu Asur'a karşı amansız bir düşman haline gelecektir¹⁸. Elbette Urartu'nun devletleşmeye doğru gittiği süreçte birçok faktör etkili olacaktır. Ancak kanımızca devletleşmeye doğru giden dönemde I. Salmanasar (M.Ö. 1263–1233), I. Tukulti Ninurta (M.Ö. 1233–1197) ve I. Tiglat-Pileser (M.Ö. 1114–1076) gibi dönemin güçlü Asur krallarının Uruatri ve Nairi ülkelerine düzenlediği seferler çok daha etkili olmuştur. Çünkü Asur krallarının kuzeydeki Nairi ülkelerine düzenlediği çok sayıdaki askeri seferin sonunda Asur'un askeri ve siyasi hâkimiyet alanı Asur krali yazıtlarında Nairi ülkesinin aşağı denizi olarak tanımlanan Urmiye Gölü'ne ve aynı zamanda Nairi'nin yukarı denizi olarak adlandırılan Van Gölü kıyılarına kadar ulaşacaktır¹⁹. Asur'un hâkimiyet alanının bahsettiğimiz gibi son derece geniş bölgelere kadar uzanması karşısında savunmasız kalan Van Gölü Havzası'ndaki beylikler M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında bir araya gelerek Urartu Krallığı'nın oluşum evresini tamamlayacaklardır. Urartu devletini kuran kurucu sülalelin daha öncesinden gelme bir devlet yönetme geleneğinin olduğu, kısa bir zaman içerisinde oluşturduğu kurumlardan ve faaliyetlerden anlaşılmaktadır²⁰.

Asur kral yazıtlarına göre, Asur ve Urartu arasındaki ilk münasebetler II. Assurnasirpal'in (M.Ö. 884–859) Krallığı Dönemi'ne tarihlenir. Bu münasebetler ilk olarak Asur'un Dicle'nin kaynak bölgesine doğru sefer düzenlemesiyle başlayacaktır²¹. M.Ö. 858 tarihine gelindiğinde ise III. Salmanasar dönemine ait bir Asur krali yazıtında ilk kez “Urartu” ismine rastlanılmaktadır ve bu belgede ilk kez bir Urartu kralından söz edilir:²²

*“Urartulu Arame'nin kenti Sugunia'yı ele geçirdim...”*²³.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Asur kralı III. Salmanasar'a ait olan bu bilgiler Balavat kapısının birinci bandında geçmektedir²⁴. Bu kralla ait yıllıklarda iktidarının 3. ve 15. yıllarında Urartu kralı Arame'ye karşı düzenlediği seferlerden sonra elde ettiği başarılarından bahsedilmektedir²⁵. Yukarıda belirttiğimiz gibi Arame ismi yazıtlarda geçen ilk Urartu kralıdır. III.

¹⁸ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 44.

¹⁹ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 44.

²⁰ Kemalettin Köroğlu, “Demir Çağı'nda Ön Asya ve Urartu Krallığı”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012, s. 77.

²¹ Radner, “Asurlular-Urartular”, s.61.

²² Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994, s. 29.

²³ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 29.

²⁴ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 29.

²⁵ Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 36.

Salmanasar düzenlediği seferler sonunda yazıtta geçen Urartu Krallığı'nın korunaklı kenti Saguna, Asur tarafından ele geçirilir ve yakılır. Ayrıca Asur kralı tarafından Arame'nin krallık kenti olan Arzaşkun'da ele geçirilir. Arzaşkun'un ele geçirildiği savaşın görsel tasvirleri Balavat tunç kapısında bulunmaktadır. Ayrıca bu seferlerin anlatıldığı Asur krali yazıtlarında ilk defa Urartu krallarına ait müstahkem kentlerden söz edilir²⁶.

III. Salmanasar komutasındaki Asur orduları M.Ö. 832 ve 828 tarihlerinde bir kez daha Urartu coğrafyasında görünmektedirler²⁷. Ancak artık Urartu tahtında krallığın 2. kurucusu olarak kabul edilen I. Sarduri bulunmaktadır²⁸. I. Sarduri adıyla tahta oturan yeni kralın kendisine ait bir yazıtta babasının adı olarak Lutipri'yi vermesi onun başka bir hanedana ve farklı bir aşirete mensup olduğu görüşünü öne çıkarmaktadır²⁹. I. Sarduri'den Urartu Krallığı'nın 2. kurucusu olarak söz edilmesinin nedeni ise Van Gölü'nün doğu kıyısında bulunan Tuşpa'yı kendisine yeni başkent olarak seçmesi ve müstahkem hale getirmesidir³⁰. Urartu'yu yöneten hanedanın el değiştirmesi ve başkentini daha güvenli bir bölgeye taşınması bu krallığın Yakındoğu'da önemli bir askeri ve siyasi güç haline gelmesinde son derece etkili olmuştur. Ayrıca Van kalesinin kuzeybatı ucunda Sarduri tarafından dikilen ve Asur çivi yazısıyla ele alınmış yazıt Urartu Krallığı'nın kuruluş manifestosu niteliğindedir³¹:

*“Lutipri oğlu Sarduri, Büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı, Nairi ülkesinin kralı, benzeri olmayan kral, hayret verici çoban, dik başlı uyruklarla savaşmaktan korkmayan kralın yazıtıdır. Lutipri oğlu Sarduri, krallar kralı, her kraldan haraç almış olan (benim). Lutipri oğlu Sarduri şöyle der: Bu taşları Alniunu Şehri'nden getirttim ve bu duvarı yaptırım”*³².

I. Sarduri ile birlikte Doğu Anadolu coğrafyasında önemli bir askeri güç ve Asur'a rakip konumuna gelen Urartu Krallığı'nın coğrafi sınırlarının nereleri kapsadığı konusu tam olarak bilinmemektedir³³. Yukarıdaki yazıttan da anlaşılacağı üzere bu kralla birlikte Urartu'da yazılı tarih aktarımı da

²⁶ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s. 36.

²⁷ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 49.

²⁸ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s. 43.

²⁹ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 49.

³⁰ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s. 43.

³¹ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 49.

³² Margaret R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 17.

³³ Sevin, “Urartu-Bianili Krallığı”, s. 49.

başlayacaktır³⁴.

I. Sarduri'den sonra Urartu tahtına Asurluların Uşpina dediği oğlu İşpuini (M.Ö. 830–810) geçecektir. İşpuini Urartu tahtını bir süre oğlu Menua ile birlikte paylaşacaktır. Baba oğul ortak krallığı döneminde Urartu ülkesinde gerçekleştirilecek çeşitli reformlar sonucunda güçlü monarşilerin temelleri atılacaktır. Özellikle krallığın başkentinde dini ve askeri alanlarda yeni formatlar geliştirilecektir³⁵. İşpuini'nin Urartu tahtına oturmasından birkaç yıl sonra Hubuşkia ülkesinin önemli bir bölümünü ele geçirmesive ülkesinin sınırlarını güneyde bulunan Muşaşir sınırlarına kadar genişletmesi, Asur'un bu coğrafyadaki askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar verecektir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Asur kralı V. Şamsi-Adad, Urartu Krallığı'nın güney bölgelerinde egemenlik kurmasını engellemek üzere harekete geçecektir. Urartu'nun Asur Krallığı'nın kuzeyinde bulunan ekonomik çıkar alanlarına yönelik faaliyetleri her zaman beraberinde karşıt Asur saldırılarını getirecektir³⁶. İşpuini'ye ait önemli yazıtlardan biri olan Kelişin yazıtına göre M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren kutsal kent konumunda olan Muşaşir herhangi bir askeri güç kullanılmadan Urartu egemenliği altına girmiştir³⁷.

Menua'nın tek başına Urartu tahtına geçmesiyle birlikte krallık gerek askeri ve siyasi gerekse ekonomik alanlarda daha büyük bir ivme kazanacaktır³⁸. Urartu'nun Menua Dönemi'nde hızlı bir genişleme ivmesi kazanmasında bu kralın babası İşpuini'den edindiği siyasi ve askeri tecrübenin çok önemli katkısı olacaktır³⁹. Menua Dönemi'nde teşkilatlanmasını tamamlayan Urartu Krallığı idari ve askeri alanlarda önemli oranda şekillenecektir ve bu yapılanma devletin yıkılışına kadar önemli oranla varlığını sürdürecektir. Bu kral döneminde Urartu'nun sınırları batıda Malatya, doğuda Urmiye Gölü'nün güneydoğu kıyılarına kadar ulaşacaktır. Bu bölgelerin Menua tarafından hedef seçilmesinin nedeni ise buralarda önemli hammadde kaynaklarının bulunması ve Asur'a önemli ekonomik avantajlar sağlayan ticaret yollarının buralardan geçmesidir⁴⁰. İdari ve inşaat faaliyetlerinin yanı sıra askeri seferlere de hız veren Menua döneminde batıda Supani (Klasik Çağ'da

³⁴Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s. 45.

³⁵Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 49.

³⁶Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 212.

³⁷Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 42.

³⁸Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 50.

³⁹Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 42.

⁴⁰Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 50.

Sophene) ele geçirilerek Urartu Krallığı'nın sınırları Fırat Nehri'ne kadar uzanacak ve Malatya'daki Geç Hitit Krallığı olan Melid ülkesi hâkimiyet altına alınacaktır. Urmiye Gölü'nün güneydoğu kıyılarındaki Asur egemenliğine son verilerek buralarda yeniden Urartu hâkimiyeti kurulacaktır. Daha güneyde ise Yukarı Dicle bölgesine kadar inilerek Asur ülkesi sınırlarına ulaşıldı. Kuzey bölgelerinde de aktif bir politika sürdüren Menua, Iğdır Ovası merkezli Erikua Krallığı kontrol altına alındı; Erzurum yöresinde hüküm süren Diauheî Krallığı'ndan haraç alınacaktır. Bu kral döneminde sürdürülen bütün bu askeri ve siyasi faaliyetler Van Gölü Havzası merkezli mutlak krallığın kurulmuş olduğunu göstermektedir⁴¹.

Menua'dan sonra tahta geçen oğlu I. Arğişti⁴² ve torunu II. Sarduri dönemlerinde gücünün zirvesine ulaşan Urartu Krallığı gerek Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerekse Kuzey Suriye coğrafyasında Asur'a karşı çok daha güçlü hale gelecektir. Ele geçirilen bölgelerden elde edilen ganimetler ve hâkimiyet altına alınan krallıklardan alınan vergilerle birlikte Urartu Devletini ekonomik ve askeri anlamda Asur'a karşı daha da avantajlı bir konuma getirecektir. Özellikle ekonomide meydana gelen yüksek orandaki iyileşmeler Urartu ordusunun çok daha uzak bölgelere sefer düzenleme imkân ve kapasitesini artıracaktır. II. Sarduri Dönemi'nde sınırlarda inşa edilen yeni kalelerle birlikte hem buralardaki Urartu egemenliği pekiştirildi hem de sınırlar güvence altına alınmaya çalışıldı. Bu kral döneminde Urartu'nun askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda hızlı bir şekilde gelişme göstermesinde güneydeki ezeli düşman Asur'un iç isyanlarla uğraşması son derece etkili olmuştur. Bu dönemde Urartu Devleti'nin egemenlik alanı ilk kez Torosları aşmış Suriye coğrafyasına ulaşacaktır⁴³.

M.Ö. 7. yüzyıla gelindiğinde ise I. Rusa (M.Ö. 734–714/13), oğlu II. Arğişti (M.Ö. 714/13–685) ve torunu II. Rusa⁴⁴ (M.Ö. 685–645)⁴⁵ dönemlerinde

⁴¹ Sevin, "Urartu-Bianili Krallığı", s. 50.

⁴² I. Arğişti'nin babası Menua'dan ekonomi, askeri ve imar faaliyetleri açısından son derece gelişmiş bir ülke devr almış olması kendi döneminde Urartu Krallığı'nın çok daha hızlı bir şekilde yükselmesine neden olacaktır. Zaten bu kral dönemine ait sefer kayıtlarını incelediğimizde Urartu'nun bu dönemde kuzeyde ve Kuzeybatı İran coğrafyasında önemli başarılar elde ettiğini görüyoruz. Bkz. Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1997, s. 35–36.

⁴³ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 228–237.

⁴⁴ Urartu Krallığı'nın yeni bir kalkınma hamlesi başlattığı II. Arğişti ve torunu II. Rusa dönemlerine ait dikkat çekici konulardan bir diğeri ise bu iki kral döneminde gerçekleştirilen kayıt sistemidir. Bu döneme ait kayıtların incelediğimizde söz konusu kayıtların oldukça detaylı

devletin uyguladığı geleneksel politikalarda bazı değişikliklere gidilecektir. Devletin kimi kurumlarında ve devlet içinde artık yozlaşmaya doğru giden bürokraside çeşitli reformlar yapılacak ve kayıt envanter sistemi geliştirilecektir. Asur'la Urartu'nun kuruluşundan itibaren başlayan ve uzun yıllar devam eden savaşlara son verilerek diplomatik ilişkiler geliştirildi⁴⁶. Ülke çapında yeni bir kalkınma projesi başlatıldı. Asur, Hatti, Muşki, Tablani (Tabal), Halitu ve Etiuni gibi ülkelerden insanlar getirilerek yoğun bir şekilde imar faaliyetleri başlatıldı. II. Rusa, Fırtına Tanrısı Teişeba için Karmir Blur adında yeni bir eyalet merkezi kuracaktır⁴⁷. İnşa edilen bu eyalet merkeziyle birlikte artık Urartu'nun doğu ve kuzeydoğu'daki toprakları da önemsemeye başladığını göstermektedir. Ayrıca bu dönemlerde alınan etkin savunma tedbirleri sayesinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaya başlayan Kimmer ve İskit tehlikesi bir süreliğine de olsa bertaraf edilmiştir⁴⁸.

Yukarıda değindiğimiz bütün imar faaliyetlerine ve reformlara rağmen Urartu Krallığı'nın M.Ö. 7. yüzyıl ortalarından sonraki durumu belirsizlikler içindedir. Asur kralı Assurbanipal kendisine ait bir yazıtında M.Ö. 652 yılında Urartu kralı Rusa'nın, iki elçisini kutlama amacıyla Arbail kentine yolladığını konu edinmektedir. M.Ö. 642 yılına gelindiğinde ise Asur kralı bir başka yazıtında ise II. Rusa'nın oğlu Sarduri'den bahsetmektedir. Söz konusu bu yazıtlara göre artık iki ezeli düşman arasında savaş dönemi sona ermiş ve karşılıklı dostluk mesajları gönderilmeye başlanmıştır. Yükseliş dönemindeki Urartu kral yazıtlarında Urartulu yöneticilerin kendilerinden, ataları gibi: kudretli kral, büyük kral, Tuşpa kentinin kahramanı gibi unvanları son kez kullanan Sarduri oğlu Sarduridir. Urartu kralı tarafından kullanılan unvanlar bu krallığın M.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine kadar Doğu Anadolu coğrafyasında varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Fakat bu krallığın tarih sahnesinden ne zaman silindiği tam olarak bilinmemektedir⁴⁹. Yaklaşık iki yüzyıldan fazla süren Asur ve Urartu arasındaki mücadelede Anadolu, Kuzey Suriye ve

bir şekilde ele alındığına şahit oluyoruz. Öyle ki atlar için ihtiyaç duyulan saman miktarının dahi kaydı tutulmuştur. Aynı zamanda bu kayıtlar Urartu için çok önemliydi çünkü bu krallık iyi atlar yetiştirmektedir ve bu atlar ordunun en önemli gücü olan savaş arabalarında kullanılmaktaydı. Bkz. Veli Sevin, "Aşiretten Krallığa Urartular", *National Geographic Türkiye*, Ocak 2007, İstanbul, 2007, s. 70

⁴⁵ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 115.

⁴⁶ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 54-55.

⁴⁷ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 55.

⁴⁸ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 55.

⁴⁹ Sevin, "Urartu-Biainili Krallığı", s. 55.

Kuzeybatı İran arasındaki bölgede yer alan yerel krallıklar bu mücadelede aktif olarak rol alacaklardır.⁵⁰

1. Muşaşir

Bugünkü Irak'taki Sidekan yakınlarına lokalize edilen Muşaşir kenti Asur ve Urartu arasındaki mücadelede konu olduğu gibi bu kent aynı zamanda Biainili kralları için önemli birkaç küçük yerleşim yerinden biri konumundaydı⁵¹. Ayrıca Muşaşir, Biainili'den yüzyıllarca daha eski bir geçmişi olan ve aynı zamanda Urartu panteonun baş tanrısı olan Tanrı Haldi'nin kült merkeziydi. Muşaşir ismiyle ilk olarak Asur kralı II. Assurnasirpal'in (M.Ö. 883–859) bu bölgeye düzenlediği sefer kayıtlarında karşılaşıyoruz⁵²; ancak muhtemelen bu kentin Yakındoğu'da kutsal bir şehir olarak ortaya çıkması Asur kralının seferinden çok daha öncesine dayanmaktadır⁵³. Eldeki yazılı ve arkeolojik kanıtların değerlendirilmesi sonucunda Muşaşir'in, İşpuini yönetiminin erken dönemlerinden itibaren Urartu Krallığı tarafından denetim altına alındığı sonucuna varıyoruz⁵⁴. Bu krala ait Kelişin yazıtında Tanrı Haldi'nin Urartu ülkesine getirilmesiyle ilgili yapılan askeri ve siyasi reformlardan bahsedilmektedir⁵⁵.

Muşaşir kenti kurulduğu coğrafi konum itibarıyla sürekli olarak Asur saldırılarına maruz kaldığı gibi Urartu Krallığı'nın da sürekli olarak psikolojik baskısını üzerinde hissetmiştir. Bu döneme ait yazılı kaynakları incelediğimizde Sargon'un 8. seferinin hemen öncesinde Muşaşir kralı Urzana'nın I. Rusa ve Sargon arasında ikili bir siyaset sürdürdüğü görülmektedir. Urzana, Asur kralı Sargon'a gönderdiği mektupta Rusa'nın Kimmerler tarafından yenilgiye uğratıldığını⁵⁶ ve Urartu ordusunun bu bölgelerdeki askeri faaliyetlerinin yanı sıra ordudaki birliklerin konumu ve bu ordunun kullandığı silahlar ve teknoloji hakkında detaylı bilgileri Asur merkezine iletmekteydi⁵⁷. Urzana, Asur merkezine gönderdiği bir başka mektubunda ise Asur kralına şu bilgileri

⁵⁰ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 310.

⁵¹ Paul Zimansky, "Urartu ve Çağdaşları", *Urartu Doğuda Değişim*, Edt. Kemalletin Köroğlu-Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 112.

⁵² Zimansky, "Urartu ve Çağdaşları", s. 112.

⁵³ Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the People and Place of Ancient Western Asia*, London and New York, 2009, s. 482–483.

⁵⁴ Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, s.55.

⁵⁵ Mirjo Salvini, "Die Urartaischen Schriftlichen Quellen aus Iranisch-Azerbaidjan", *Akten des VII. Internationalen Kongresses für Iranische Kunst und Archäologie München, AMI, Erg. 6*, Berlin, 1976, s. 170–177.

⁵⁶ Zimansky, "Urartu ve Çağdaşları", s. 112.

⁵⁷ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 322.

iletmektedir.⁵⁸

“(Urartu) kralı yola çıktı geliyor; Waisi kentinde kalıyor ve tören için bölgedeki diğer kentlerin yöneticileri de Muşaşir’e geliyor. Bana yazdığın ‘kralın izni olmadan kimse törene katılamaz’ şeklinde emrinize gelince- Asur kralı buraya geldiğinde onu durdurabildim mi? İsteddiği her şeyi yaptı. O zaman Urartu kralını nasıl durdurabilirim’⁵⁹.”

Yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere Urzana birkaç kez taraf değiştirmiştir. Sargon 8. seferi sonunda Muşaşir’i yağmalayıp sarayını ve Haldi tapınağını talan ettiğinde ise bunu hem Urartu’nun bölgedeki egemenliğine hem de Rusa’ya vurulmuş bir darbe olarak görmektedir⁶⁰. Ancak Muşaşir bulunduğu coğrafi konum itibarıyla dışarıdan gelebilecek saldırılara çok açık olmasına rağmen Sargon’un tapınakta ele geçirdiği ganimet miktarı oldukça şaşırtıcıdır⁶¹. Sargon Muşaşir’in ele geçirilip tapınağın yağmalanmasıyla ilgili tutturduğu yazılı kaynaklarda: 1000 kilo altın, 6000 kilo gümüşle birlikte çok fazla sayıda değerli eşyayı ganimet olarak aldığını belirtmektedir⁶². Kısacası dönemin iki önemli askeri ve siyasi gücü olan Asur ve Urartu arasında kalan bütün yerel güçler Muşaşir’in uğradığı saldırıların tamamına kendileri de maruz kalmışlardır. Bu beylikler mümkün olduğunca hassas bir tarafsız politika sürdürmeye çalışmışlardır⁶³.

2. Kumme

M.Ö. 2. yüzyıla ait birçok Hurri ve Hitit kaynağında Kumme Krallığı’nın Fırtına Tanrısı Teşşub’un adı geçmektedir. Söz konusu bu kayıtlara göre Teşşub cennetin ve yeryüzünün tek hâkimi konumundaydı. Ayrıca Kumme tanrısı Teşşub’un Hitit başkenti Hattuşa’da ele geçirilen Hurri diline ait veya Hititlerin Hurri kökenli yazılı kaynaklarda mitolojik ve dinsel birçok yönü

⁵⁸ Zımansky, “Urartu ve Çağdaşları”, s. 112.

⁵⁹ G. B. Lanfranchi, S. Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces, State Archives of Assyria*, V. Volum, Helsinki University Press, Helsinki, 1990, s. 112.

⁶⁰ II. Sarduri’nin oğlu ve kendisinden sonra Urartu tahtına geçen I. Rusa çivi yazılı literatürde Asur kralı Sargon’un rakibi olarak geçmektedir. M.Ö. 719-714 yılları arasında uzun süre devam eden Urartu ve Asur savaşları Kuzeybatı İran coğrafyasında gerçekleşmiş ve Muşaşir kentinin Asur kralı Sargon tarafından yağmalanmasıyla bu savaşlar son bulmuştur. Bkz. Mirjo Salvini, “Urartu Tarihine Genel Bir Bakış”, *Urartu Doğuda Değişim*, Edt. Kemalletin Köroğlu-Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 94.

⁶¹ Zımansky, “Urartu ve Çağdaşları”, s. 113.

⁶² T. Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge, London and New York, 2009, s. 484.

⁶³ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 326.

vurgulanmaktadır. Ünlü Ullikummi destanında ise Fırtına Tanrısı Teşşub'un kayadan canavarları kahramanca yenilgiye uğrattığından bahsedilmektedir. Hurri kültürüne ve dinine ait yazılı kaynaklarda Kumme tanrısının ismi "Te-şu-ba-am Ku-um-me-ne-en" şeklinde geçmektedir⁶⁴.

Yeni Asur Dönemine ait yazılı ve arkeolojik kanıtları göz önünde bulunduran J. N. Postgate, Kumme ülkesini Aşağı Habur vadisine lokalize etmektedir⁶⁵. Kumme ülkesinin bulunduğu coğrafya son derece dağlık olmasına rağmen Dicle Nehri'nin kuzeyinde bulunan birçok önemli geçiş noktasından Aşağı Habura ulaşılmaktaydı. Habur Vadisi'nin girişi Cuddi Dağ sırasının güneyinde kalmaktaydı ve bu bölgede bulunan Jabal Bikhayr sıra dağları Kumme Krallığı'nı güneydeki acımasız düşman Asur'a karşı korumaktaydı. Yukarıda bahsettiğimiz Postgate'in düşüncesi ise Şuşarra (Rania'nın yakınındaki modern Tell Shemshara) ve Tell Rimahta'da ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılarla desteklemektedir. Bahsettiğimiz bu kalıntılara göre Kumme Krallığı'nın Ninive bölgesinden uzakta yer aldığını ve bu krallığın Dicle'nin doğusundan Cezire bölgesine kadar olan dağlık coğrafyada ulaşım istasyonu görevini yürüttüğünü ortaya koymaktadır⁶⁶. Karen Radner'a göre ise Kumme ülkesi, Aşağı Habur'un üst bölgelerinde bulunmaktaydı, bir nehir ya da Hezil Çayı takip edilerek bu ülkeye ulaşılmaktaydı. Eski çağlardan itibaren önemli bir geçit alanı olarak kullanılan Tanintanin boğazı geçildikten sonra Haburun başaran köyüne ulaşılmaktaydı ve bütün bu coğrafi bilgilerden yola çıkan Radner, Kumme'yi bugünkü Şırnak'ın Beytüşşebap ilçesine lokalize etmektedir⁶⁷.

Dönemin yazılı kaynaklarına göre Maşşenu Krallığı'ndan hemen sonra Kumme ülkesine ulaşılmaktadır. Kumme Krallığı hiçbir zaman Asur'un coğrafi sınırlarına dâhil olmamıştır. Ancak Asur'un Yukarı Dicle bölgesinde bulunan diğer krallıkları hâkimiyet altına alma çabasında bu krallık her zaman için yardımcı rol oynamış ve ayrıca bu krallık Asur'un Yukarı Dicle bölgesindeki

⁶⁴ Karen Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Bianili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 254–257.

⁶⁵ J. N. Postgate, *The Governor's Palace Archive, Cuneiform texts from Nimrud 2*, The British School of Archaeology in Irak, London 1973, s. 58–59.

⁶⁶ Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", s. 254–257.

⁶⁷ Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşaşir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", s. 254–257.

askeri üstü konumundaydı⁶⁸. Kumme Krallığı, Asur kralı II. Adad-Nirari (M.Ö. 911–891) Dönemi’nde Asur’la birlikte hareket etmekteydi. Asur’un kuzey bölgelerinde sürdürdüğü politikalar çerçevesinde Kumme ile olan ilişkisini daha çok Asur kral yıllıklarından öğreniyoruz. Özellikle bu krallıkla ilgili açıklayıcı bilgilere Sargon Dönemi’ne ait yıllıklarda ulaşılmaktadır. Söz konusu bu yıllıklara göre Kumme ülkesi her zaman için güvenilir bir dost değildi ancak yine de her zaman Asur’a bağlı kalmıştır⁶⁹.

Asur ve Kumme arasındaki ilişkiler II. Assurnasirpal Dönemi’nde daha dostane bir şekilde gelişecektir. Örneğin II. Assurnasirpal Dönemi’nde Kalhu şehrinin açılış törenlerine katılan yabancı ülke temsilcileri arasında Kumme ülkesinden gelen delegelerde bulunmaktaydı. Ayrıca Asur kralına ait yazılı kayıtlardan Kalhu şehri yönetiminin Asur’a teslim edilmesi esnasında Kumme’den bir temsilcinin de bulunduğunu görüyoruz. Bu temsilci muhtemelen ülkesinden kaçıp Asur’a sığınan bölgedeki diğer ülke yöneticilerden biriydi. Çünkü Urartu kralı Menua bölgede fetih hareketlerine başlamış ve Asur ülkesine kadar olan Uliba ve Qumenu gibi ülkeleri zapt etmiş, bu durum ise bölgedeki birçok yöneticinin Asur’a sığınmasına neden olacaktır. Menua’nın bu ülkelerle ilgili ortaya koyduğu siyasi projeleri, Asur kralı III. Tiglat-Pileser’in M.Ö. 739 yılında Ulluba’nın ele geçirilmesiyle ilgili yazılı ifadelerinde dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır⁷⁰.

Sargon’un 8. seferi kapsamında M.Ö. 174 yılında Muşafir ve Haldi tapınağını yağmalaması esnasında Kumme ülkesi de bölgedeki diğer tampon devletler gibi Asur işgalinden nasibini alacaktır⁷¹. Sargon için Yakınoğu’daki eski ve ünlü tapınakların hiçbir anlamı yoktu ve bu düşünceler ışığında Kumme’nin Fırtına tanrısı tapınağı da yağmalanacaktır. Kumme Krallığı, Muşafir ve diğer kent devletlerinde olduğu Asur ve Urartu mücadelesinde denge siyaseti izlemiş ve genelde güçlü olandan yana olumlu tavır almıştır⁷².

⁶⁸ Bradley J. Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 89–94.

⁶⁹ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 89–94.

⁷⁰ Radner, ‘‘Betwen A Rock And A Hard Place: Muşafir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu’’, (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Biainili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 254–257.

⁷¹ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 337.

⁷² Radner, ‘‘Betwen A Rock And A Hard Place: Muşafir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu’’, (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf,

3. Ukku Krallığı

Ukku Krallığı, politik ve coğrafi olarak bölgedeki diğer krallıklara göre farklı bir konuma sahipti. Asur kralı Sanherib'e ait yazıtlara göre Ukku Krallığı, Cuddi Dağı'nın kuzeyinde bulunan Nipur Dağı'nın arkasında bugünkü Siirt ve Hakkâri illeri arasındaki bölgede bulunmaktadır⁷³. Coğrafi konumundan dolayı Ukku, birbirleriyle sürekli mücadele halinde olan Asur-Urartu krallıkları arasında bulunmaktaydı. Bu krallık aynı zamanda dağlık Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin merkez krallığı konumundaydı. Ukku Krallığı sahip olduğu dağlık coğrafya kendisine özel anlamlar yükleyecektir. Çünkü lojistik destek sağlamanın oldukça güç olduğu bu coğrafyada Asur'un Ukku Krallığı'nı sürekli olarak kontrol altında tutması oldukça zordu. Dönemin savaş şartları konusunda oldukça ileri seviyede olan Asur için silahları, savaş arabalarını ve diğer gereçleri bu dağlık coğrafyadan geçirmek, sonuç almak ve savaşı zamanında bitirmek oldukça zordu⁷⁴.

Asur kralları için Ukku Krallığıyla ilgili diğer bir önemli faktör ise bu krallığın coğrafi konum itibarıyla Urartu'ya yakın bir konumda olması ve bu krallığın Urartu egemenliği altına girmesi Asur'un bölgedeki egemenliği için risk demek demektir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ukku'nun son derece dağlık bir coğrafyaya sahip olması ve Urartu ile aynı sınırı paylaşması Asur'un buraya yönelik herhangi bir hareketinde lojistik destek sağlamanın çok zor olduğu ve ağır kış şartlarının hâkim olduğu bu bölgede doğrudan Urartu ile karşılaşması demektir. Bu ise Asur'un her zaman için isteyebileceği bir durum değildi. Ancak Kumme ve Urartu krallıkları arasında bulunan Ukku Krallığı, Asur için kolaylıkla vazgeçilebilecek bir ülke konumunda da değildi⁷⁵. Ukku Krallığı M.Ö. 679'da Asur kralı Sanherib'in saldırısına uğrayacaktır. Aslında Sanherib'in Ukku'ya saldırma düşüncesi onun veliaht olduğu dönemden itibaren şekillenmeye başlamıştı. Bu saldırı sonunda Asur ve Urartu krallıkları bir kez daha karşı karşıya gelecektir ancak iki ülke arasında doğrudan bir

P. Zimansky), *Biainili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 254-257.

⁷³ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 94-102.

⁷⁴ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 94-102.

⁷⁵ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 94-102.

çatışma görülmemektedir. Bu saldırıya dair detaylara Asur'un Urartu ile mücadelelerinin anlatıldığı Asur kral yazıtlarına geçmektedir⁷⁶.

4. Tuşhan Krallığı

Karlheinz Kessler'in Yukarı Dicle Bölgesi'nin tarihi coğrafyasıyla ilgili yaptığı açıklayıcı bilgilerden yola çıktığımızda Tuşhan Krallığı'nı Kurkh'un (Üçtepe) doğusuna, Dicle Nehri ile Batman illeri arasına konumlandırabiliriz⁷⁷. Yazılı kaynaklarda Tuşhan Krallığı'na Assurnasirpal'in M.Ö. 822'deki ikinci sefer yılında Yukarı Dicle Bölgesi'ne düzenlediği askeri sefer kayıtlarında rastlıyoruz. Asur kralı tarafından düzenlenen bu seferlerle birlikte bu krallık Asur'un Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki merkezlerinden biri haline gelecektir. Assurnasirpal şehri ele geçirdikten sonra burada yeni imar faaliyetlerini başlatacak ve şehri dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı çok daha müstahkem hale getirecektir. Bu şehrin sahip olduğu tarımsal potansiyel ve hammadde kaynakları Asur'un bu krallıkla her zaman için fazlasıyla ilgilenmesine neden olmuştur⁷⁸.

Yeni Asur yayılımının ilk dönemlerinden itibaren yani M.Ö. 934–811 yılları arasında peş peşe Asur tahtına oturan beş imparator Tuşhan Krallığı üzerine sefer düzenleyecektir. Bunlar: II. Adad-Nirari (M.Ö. 911–891), II. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 890–884), II. Assurnasirpal (M.Ö. 883–857), III. Salmanasar (M.Ö. 858–824) ve V. Şamsi-Adad (M.Ö. 823–811) idi. Bu krallardan II. Adad-Nirari ve II. Tukulti-Ninurta elindeki askeri ve siyasi gücün büyük çoğunluğunu Hanigalbat ülkesine karşı savaşarak tüketmiştir. Asur krallarının Hanigalbat ülkesine ve Yukarı Dicle Bölgesine yönelik düzenlediği seferlerin temelinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde askeri hâkimiyet kurmak düşüncesi bulunmaktaydı⁷⁹. Asur kralları düzenlediği seferler sonunda Yukarı Dicle Bölgesi'nde ele geçirdiği kaleleri dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı

⁷⁶ Radner, "Between A Rock And A Hard Place: Muşafir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Bianili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 221–238.

⁷⁷ Karlheinz Kessler, "Şubria, Urartu and Assur: Topographical Questions Around the Tigris Sources", *Neo-Assyrian Geography*, Edit by M. Liverani, Università di Roma Press, Roma, 1995, s. 55–67.

⁷⁸ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 188–206.

⁷⁹ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 206–212.

daha korunaklı hale getirdi. Tuşhan Krallığı, Asur'un Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki askeri ve idari merkezi konumunda olduğundan özellikle II. Assurnasirpal tarafından bölgedeki diğer krallıkların saldırılarına karşı Tuşhan sürekli olarak askeri yönden desteklenmiştir. Zaten Yeni Asur Dönemine ait kralların uyguladıkları politikaları incelediğimizde Asur'un Yukarı Dicle bölgesinde hâkimiyet kurmak ve Tuşhan Krallığı'nı bu bölgenin önemli bir askeri gücü haline getirmek için çaba gösterdiğin görüyoruz⁸⁰.

Asur ordusunun kuzey bölgelerine düzenlediği seferler esnasında burada bulunan beyliklerin Asur'a bu seferler için her türlü lojistik desteği sağlamak zorunda olduklarını biliyoruz. Özellikle seferler esnasında yol üzerinde bulunan beyliklere ait kale ve garnizon merkezleri Asur tarafından depo olarak kullanılmaktaydı. Örneğin Assurnasirpal kuzeye düzenlediği bir seferi esnasında Nirbu topraklarından getirdiği arpa ve samanı Tuşhan'da depolamıştı. Asur'un kuzeye düzenlediği seferlerin temelindeki hedefler arasında sadece bu bölgeleri işgal edip kendisine bağlı askeri garnizonlar kurmak yoktu ayrıca bu bölgelerdeki hammaddeleri Asur merkezine taşımak da önemli hedefler arasında yer almaktaydı. Ayrıca Asur bu beyliklerden aldığı lojistik destekler sayesinde bu bölgelerde artık hiç kalmadığı kadar uzun süre kalmaktaydı⁸¹.

5. Şubria Krallığı

Birinci yüzyılda Şubria Krallığı'nın coğrafi sınırları, Asur hâkimiyeti altında bulunan Yukarı Dicle Bölgesi'nde yani Dicle Nehri ile onun batısı ve kuzeyindeki dağlık alanlardan, doğuda Urartu hâkimiyeti altında bulunan topraklara kadar uzanmaktaydı. Dicle'nin güney doğusunda bulunan topraklar ise Asur'un Amedi ve Tuşhan eyaletleri arasında paylaşılmıştı. Şubria bu krallık için kullanılan Asur kökenli bir ifadeydi. Bu terim ya da isim Sümercedeki "Subir" ve Akad dilindeki "Subartu" ifadeleriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu isim Asur tarafından kuzey ülkeleri, anlamlarını ifade etmek için kullanılmıştır⁸². Urartu krallarına ait yazıtlarda bazen bu ülkenin "Qulmeri"

⁸⁰ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 206–212.

⁸¹ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 212–215.

⁸² Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşafir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Between Assyria and Urartu", (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Bianili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012, s. 260–264.

olarak tanımladığını görüyoruz⁸³.

Asur kereste ve metal ihtiyacını Şubria ülkesinden temin etmekteydi. Sargon Dönemi'ne ait yazılı kaynaklardan Şubria ülkesinin HU-Tuşub adlı yönetici tarafından yönetildiğini görüyoruz. Başta bu kralın ismi olmak üzere Şubria'da öne çıkan isimler Hurri etimolojisine dayanmaktadır. Bütün bu veriler Hurri medeniyetinin Geç Tunç Çağ'ı Dönemi'nde Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de oldukça baskın bir kültür olarak belirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak Hu-Tuşub isminin arkasında iki isim daha gelmekteydi ve bu isimler ise Aramice kökenliydi. Bütün bu kanıtlar Şubria Krallığı'nın Hurri, Arami ve büyük olasılıkla Urartulardan oluşan çok ulus bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Asurkralı Şa-Assur-dubbu zamanında ise Asur'un bu krallığa karşı olan tavrı daha da katılaştacaktır. Örneğin Asur bu krallıktan izin dahi almadan bu ülkenin ağaçlarını kesmek için bir grup asker gönderecektir⁸⁴.

Sargon Dönemi'yle birlikte Yakındoğu'da çok daha güçlü hale gelen Asur karşısında Şubria Krallığı politika değişikliğine gidecek ve Asur'la ittifak halinde olacaktır. Bu kral dönemine ait yazılı kaynaklar bizlere Asur-Şubria arasında gerçekleşen olaylar hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Sargon iktidarının ikinci yarısından itibaren Urartu ve Şubria krallıkları artık Asur'un askeri baskısına boyun eğmek zorunda kalacaklardır. Bu dönemde Şubrialı casuslar Asur'la anlaşmak üzere kralları tarafından Asur başkentine gönderilecektir. Ancak krali yazıtlardan anladığımız kadarıyla Asur, Şubria ülkesine çok da fazla güvenmemektedir. Asur bu beylikler üzerinde kurduğu baskılar sonucunda bu krallıklar kendisiyle işbirliği yapmak zorunda kalacaklar ve bu beyliklerden özellikle Urartu'nun askeri faaliyetleriyle ilgili sürekli olarak raporlar isteyecektir⁸⁵.

Assurbanipal Dönemi (M.Ö. 668–635) başladığında Şubria Krallığı hala Asur egemenliği altındadır. Bu kral tarafından tutulan yazılı kayıtlara göre Urartu M.Ö. 675 yılında Şubria'nın başkenti Uppumu kenti üzerine sefer düzenleyecek ancak bu sefer başarısızlıkla sonuçlanacak ve Urartu bu ülke üzerinde istediği egemenliği kuramayacaktır. Ancak bu seferden kısa bir süre

⁸³ I. M. Diakonoff, S. M. Kashkai, *Geographic Names According to Urartian Texts, Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes 9*, Wiesbaden, 1981, s. 69.

⁸⁴ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 230–247.

⁸⁵ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 230–247.

sonra Asur başkentinde Assurbanipal ve küçük kardeşi Şamash-Shum-Ukin arasında taht mücadelesinden dolayı iç savaş çıkacaktır. Asur ülkesinde yaşanan bu bunalımdan sonra bu krallığın Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki askeri ve siyasi varlığı tamamen sona erecektir ve böylece kuzey bölgelerinde yeni bir dönem daha kapanmış oldu⁸⁶.

6. Bit-Zamani Ülkesi

Ele geçirilen yazılı ve arkeolojik belgeler ışığında Asur'un Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki askeri varlığı M.Ö. 13. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir⁸⁷. Özellikle I. Salmanasar (M.Ö. 1247–1245) ve I. Adad-Nirari (M.Ö. 1307–1275) dönemlerinde Asur bu bölgede askeri egemenlik itibariyle çok daha etkili bir konumda olacaktır. M.Ö. 13. yüzyılın başları itibariyle Bit-Zamani ülkesi, Asur Krallığı'na bağlı eyalet konumundadır. Bit-Zamani coğrafi terim itibariyle ilk kez Tell Billa (Assyrian Sinabi) metninde geçmektedir⁸⁸. “Bit-Zamani” sözcüğü muhtemelen bu dönemde Asur'un egemenliği altında bulunan Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki Arami halkları için kullanılmıştır. Bu tarihten sonra M.Ö. 11. yüzyıla kadar Asur yazılı kaynaklarında herhangi bir şekilde Bit-Zamani ifadesi geçmemektedir ancak bu yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Asur'u yöneten Asur-bel-kala (M.Ö. 1073–1056) Dönemi'nde dağlık bölgelerde yaşayan bazı Arami şehirlerine karşı seferlerin düzenlendiğinden bahsedilmektedir⁸⁹.

Assur-bel-kala'dan sonra Yukarı Dicle Bölgesi kısa bir süre için Asur kontrolünden çıkacaktır. II. Tukulti-Ninurta Dönemi'nde ise Bit-Zamani tahtında Asur karşıtı koalisyonların içinde yer alan Amme-ba'li bulunmaktadır. II. Tukulti-Ninurta bu kral yönetimindeki Bit-Zamani ülkesi üzerine sefer düzenleyecektir. Bu sefer esnasında Bit-Zamani ülkesinin şehirleri Asur kralı tarafından yağmalanacak ve alınan bu yenilgi üzerine Amme-bali'nin Asur'a bağlılığını bildirdiği bir antlaşma imzalanacaktır. II. Assurnasirpal'in iktidarı döneminde ise Bit-Zamani ülkesi hala Amme-ba'li tarafından yönetilmekteydi. Asur kralına ait yazılı kaynaklara göre Amme-ba'li, Nairi ülkelerinin krallarıyla

⁸⁶ Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001, s. 230–247.

⁸⁷ Jeffrey Szuchman, “Bit Zamani and Assyria”, *Syria 86*, Zayed Universty, Abu Dhabi, 2009, s. 56.

⁸⁸ Szuchman, “Bit Zamani and Assyria”, s. 56.

⁸⁹ Szuchman, “Bit Zamani and Assyria”, s. 56.

birlikte Tuşhan şehrinde kendisine haraç veren krallar arasında bulunmaktadır⁹⁰.

III. Salmanasar tarafından M.Ö. 832 yılında başlatılan ve M.Ö. 827 yılına kadar devam eden kuzey bölgelerine seferler düzenlenecektir. Asur kralı tarafından Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarına gerçekleştirilen bu seferlerden en batıdaki Tabal ülkesinden en doğudaki Mannea ülkesine kadar kuzeydeki bütün askeri ve siyasi oluşumlar etkilenecektir. Asur kralı tarafından gerçekleştirilen bu seferlerden elbette ki Urartu ve Bit-Zamani gibi ülkelerde etkilenecektir⁹¹. Bu seferin bütün yönleriyle anlatıldığı “Siyah Obelisk”teki ifadeler şu şekildedir:

“Saltanatımın yirmi yedinci yılında ordularımın komutanı olan Daian-Asur’u Urartu ülkesine doğru sefere gönderdim. O, Bit-Zamani ülkesine doğru yola çıktı, bu ülkeye Ammaş geçidinden girdi ve Arsania Nehrini geçti. Bunu duyan Urartu kralı Sarduri güçlü ordularına güvenerek, ordularıma karşı savaşmak için ilerledi. Onu yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğrattım ve geniş ordularını savaşçıların cesetleri ile doldurdum”⁹².

Asur kralının bu seferi ve saltanatının 30. ve 31. yıllarında düzenlediği seferlerde Asur ordularının başında dönemin önemli askeri şahsiyetlerinden olan Daian-Asur bulunmaktadır. Daian-Asur komutasındaki Asur ordularının hedefi sadece Urartu ve Bit-Zamani ülkeleri değil aynı zamanda Hubuşkia, Namri, Muşaşir ve Parşua ülkeleri de Asur orduları tarafından yağmalanmıştır⁹³. Sonuç olarak Bit-Zamani ülkesi kurulduğu coğrafyada dönemin önemli politik güçlerinden biri olmuştur. Yukarı Dicle bölgesi merkez olmak üzere kurulan bu kent devleti gerek sahip olduğu verimli tarım potansiyeli gerekse Asur ordularının binek hayvan ihtiyacını karşılamak üzere bu ülkede iyi cins atların yetiştirilmesi nedeniyle Orta Asur Dönemi’nden itibaren bu ülke Asur orduları tarafından işgal edilmiştir⁹⁴.

7. Kargamış Krallığı

Kargamış ülkesi, Fırat Nehri ile Akdeniz arasındaki Kuzey Suriye

⁹⁰ Szuchman, “Bit Zamani and Assyria”, s. 56.

⁹¹ Mehmet Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1998, s. 194.

⁹² A. K. Grayson, “Assyria; Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934–745)”, *CAH*, III/1, 1990, s. 264–266.

⁹³ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 194.

⁹⁴ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 382.

Bölgesi'nde bulunmaktaydı. Krallığın merkezi ise Orta Fırat'ın batı kıyısında yer alan ve bu krallıkla aynı ismi taşıyan Kargamış şehri idi⁹⁵. Geç Hitit Krallıkları arasında önemli bir konuma sahip olan Kargamış Krallığı bulunduğu coğrafi konumu itibariyle de Anadolu ve Akdeniz kıyıları ile ticaret yapabilecek stratejik bir konuma sahipti. Kısacası Kargamış ülkesi Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu arasında yer alan dönemin önemli ticaret merkezlerden biri olduğu gibi ayrıca bu krallığın demir madenciligi açısından önemli bir konuma sahip olan Maraş bölgesine giden yol üzerinde bulunması bu krallığı Yakındoğu'nun önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir⁹⁶.

Bu krallığın Asur'la olan ticari ve siyasi ilişkileri, Asur'da ortaya çıkarılan tabletler vasıtasıyla doğrulanmıştır. Söz konusu bu tabletlerde "Kargamış madeni" gibi ifadelerde yer almaktadır. II. Assurnasirpal ve III. Salmanasar'a ait krali yazıtlarda Kargamış Krallığı'ndan vergi olarak demir alındığından bahsedilmektedir⁹⁷. Kargamış Krallığı'nın bulunduğu coğrafi konumu ve silah endüstrisinde kullanılan demir'in çıkarıldığı bölgelere hükmetmesi, Asur'un bu krallığı egemenlik altına alıp sömürebilmesi için sürekli olarak buraya askeri seferler düzenlemesine neden olacaktır. Asur krallarına ait sefer kayıtlarını gözden geçirdiğimizde bu krallığın daha çok II. Assurnasirpal ve III. Salmanasar dönemlerinde Asur askeri seferlerine maruz kaldığını görüyoruz⁹⁸.

M.Ö. 781 ve 774 yılları arasında geçen dönemde Asur ve Urartu krallıkları arasında sürekli bir savaş dönemi yaşanacaktır. İki krallık arasındaki savaşlar ise genel olarak Kuzeybatı İran ile günümüz Türkiye-Suriye sınır bölgesi ve Geç Hitit Krallıklarının kurulduğu coğrafyada gerçekleşmekteydi. Gerek Asur gerekse Urartu tarafından sürdürülen işgalci faaliyetlerden bahsettiğimiz coğrafyada varlığını sürdüren Kargamış, Markasi ve Kummuh krallıkları başta olmak üzere bölgedeki yerel politik güçler ağır askeri, ekonomik ve siyasi baskılara maruz kalmıştır. Bu baskı bahsettiğimiz politik güçlerin her fırsatta bölgelerindeki Asur ve Urartu gibi işgalci güçlere karşı askeri ve siyasi ittifak arayışlarına girmesine neden olmuştur. Ancak dönemin yazılı kaynaklarına göre Asur'un Urartu'ya göre bölgedeki krallıklar üzerindeki

⁹⁵ İlknur Taş, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya, Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 108.

⁹⁶ Mehmet Kurt, *M.Ö. I. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara, 2007, s. 89.

⁹⁷ Kurt, *M.Ö. I. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara, 2007, s. 89.

⁹⁸ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 337.

baskısı çok daha fazlaydı çünkü Geç Hitit Krallıklarının her fırsatta Asur'a karşı başta Urartu olmak üzere bölgedeki diğer askeri güçlerle koalisyonlar kurup ayaklandıklarını görüyoruz⁹⁹.

II. Sargon'un Kargamış Krallığına Asur'dan getirdiği halkı yerleşmesiyle birlikte bu krallık üzerindeki Hitit siyasi ve kültürel egemenliğini tamamen ortadan kaldıracaktır. Kargamış Krallığı M.Ö. 2. binyılın geç dönemlerine kadar Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında Hitit İmparatorluğu'nun siyasi varlığını sürdüren önemli temsilcilerden biriydi. Özellikle kozmopolit bir yapıya sahip olan Kuzey Suriye coğrafyasında Hitit kültürünün varlığını uzun süre devam ettirmesi Kargamış ülkesinin yöneticileri aracılığıyla olmuştur. Hatta Hattuşa'daki Hitit yönetimi çöktüğünde başta Kargamış olmak üzere Geç Hitit Krallıklarının tamamı Hitit kültürel mirasını bir sonraki binyıla taşımıştır¹⁰⁰.

8. Melid Krallığı

Melid Krallığı bulunduğu coğrafi konum itibariyle sürekli olarak iki büyük krallığın askeri seferlerine maruz kalmıştır. Bunlardan birisi Melid'in doğu sınırında bulunan ve kral Menua Dönemi'nden itibaren sürekli olarak bu krallık üzerine askeri seferler düzenleyen Urartulardır¹⁰¹. Melid için bölgedeki diğer tehlike ise III. Salmanasar Dönemi'nden itibaren Yakınoğu'daki etkisini gittikçe artıran ve II. Sargon Dönemi'nden itibaren ise bölgedeki askeri varlığı en üst düzeye çıkan Asur işgalidir¹⁰². Melid Krallığı gücü itibariyle Asur ve Urartu'ya göre daha zayıf kaldığından genelde diğer Geç Hitit Krallıkları gibi denge politikası sürdürmüştür. Örneğin Asur'a karşı sürdürdüğü politika güçsüz olduğu dönemlerde vergi ödemek ve itaat etmek şeklinde iken kendisini daha güçlü hissettiği veya Asur merkezinde tahta kavgaları olduğu dönemlerde ise Urartu gibi bölgenin önde gelen politik güçleriyle Asur'a karşı askeri koalisyonlar kurmak şeklinde gelişmiştir. Asur kralı yazıtlardan da anlaşılacağı üzere iktidara gelen her kral, Urartu Krallığı ve onun ittifakı olan Melid gibi Geç Hitit Krallıkları üzerine sefer düzenlemiştir¹⁰³.

Asur krallarına ait sefer kayıtlarında; “KUR-URU Ma-me-mi-lid-i-

⁹⁹ Radner, “Asurlular-Urartular”, s. 61.

¹⁰⁰ Hasan Peker, “Kargamış Krallığı”, Arkeo Atlas Özel Sayısı, I. Cilt, İstanbul, 2011, s. 401.

¹⁰¹ Fatih Taşçı, *Melid Krallığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2011, s. 124.

¹⁰² Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 398–399.

¹⁰³ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 399.

da'¹⁰⁴, Urartu kaynaklarında “Meliteina veya Melitealhi”¹⁰⁵; Hitit İmparatorluğuna ait yazılı kaynaklarda “Maldia”¹⁰⁶; hiyeroglif belgelerde “Max-li-zi”, Aramice belgelerde “Mlz” şeklinde ifade edilen Melid ülkesinin coğrafi sınırlarıyla ilgili bilgilerimiz bölgede ele geçen hiyeroglif yazıtlara dayanmaktadır¹⁰⁶. Söz konusu bu yazıtlara göre Melid Krallığı'nın merkezi Malatya Ovası olarak kabul edilmektedir. Bu krallığın egemenlik alanları ve coğrafi sınırları ise Yukarı Fırat'ın batı kesiminde yer alan Karasu ve Murat Suyu kollarının birleşmesinden aşağıda ve batıya doğru Anadolu'ya ve Elbistan Ovası içlerine doğru giden yollar boyunca uzanmaktaydı. Anadolu'daki diğer bütün krallıklarda olduğu gibi Melid Krallığına dair askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeleri Asur, Urartu ve komşuları olan diğer krallıklara ait yazılı belgelerden öğrenmekteyiz¹⁰⁷.

Asur kralı II. Sargon saltanatının 10. yılındaki (M.Ö. 712) olayları anlattığı yıllıklarında, Melid Krallığı üzerine askeri sefer düzenlediğini ve bu krallığın coğrafi sınırlarında meydana gelen bir isyanı bastırıldığını ifade etmektedir¹⁰⁸. Ayrıca bu yazıtta Melid Kralı Tarhunazu'nun ailesini ve 5 bin askerini alıp Asur'a götürdüğünü ifade etmektedir¹⁰⁹. Söz konusu yazıtta şu ifadeler geçmektedir:

*“Melid kralı Tarhunazi isyan etmeyi planladı, haracını göndermedi ve tanrılara ettiği yemini umuttu. Kraliyet şehri Meliddu'yu yakıp yıktım. Ülkesinin diğer şehirlerini de yağmaladım. Çocuklarını ve 5 bin askerini esir aldım, bütün hazinesine el koydum. Hâkimiyetim altındaki bu topraklardan ağır vergiler aldım”*¹¹⁰.

Yazıtta ifade edildiği üzere M.Ö. 712 yılında isyan eden Tarhunazi, II. Sargon tarafından yenilgiye uğratılarak ailesiyle birlikte Asur kentine götürülecektir. Bu tarihten sonra Melid ülkesinin yönetimi Sargon tarafından Kummuh kralı Mutallu'ya verilecektir. Ancak Mutallu'da Urartu ile ittifak

¹⁰⁴ Simo Parpola, *Neo-Assyrian Toponymy, Alter Orient und Altes Testament*, 6. Volum, Verlag Butzon und Bercker Kevelaer, Neukirchen, 1970, s. 72.

¹⁰⁵ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 63.

¹⁰⁶ J. D. Hawkins, “Assyrians and Hittites”, *Iraq XXXVI*, 1974, s. 70.

¹⁰⁷ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 41–42.

¹⁰⁸ Aslı Özyar, “Geç Hitit Krallıkları”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 16–17.

¹⁰⁹ Özyar, “Geç Hitit Krallıkları”, s. 17.

¹¹⁰ D.D. Luckenbill, *Ancient Record of Assyrian and Babylonia*, II. Volume, Chicago, 1926, s. 50–52.

kurarak Asur'a karşı isyan edecek bu gelişmeler üzerine Melid Krallığı, Asur tarafından tamamen ele geçirilecektir¹¹¹.

9. Tabal Krallığı

Demir Çağı ile birlikte Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında bulunan yerel politik güçler ile dönemin en önemli askeri gücü olan Asur ile aralarında ilk başlarda yakınlık kurulmuştur. Bu yakınlık daha sonraki dönemlerde Asur'a bağlı valssallığa ve en son olarak da Asur'un bu coğrafyalarda sürdürdüğü yoğun askeri politikalar sonucunda bu krallıkların tamamı ele geçirilecektir. Bulunduğu coğrafi durumu itibariyle, diğer Geç Hitit Krallıklarına göre daha batıda yer alan Tabal Krallığı, Asur ve Urartu arasındaki mücadelede aktif rol alacaktır¹¹². Tabal Krallığı aynı zamanda Anadolu Platosu'nda yer alan önemli bağımsız güçlerden biri konumundaydı¹¹³. Bundan dolayı bu krallık Urartu ve Frig Devletlerinin Asur'la mücadelesinde, tarafların içinde bulunduğu askeri ve siyasi durumlarına göre ikili bir politika geliştirerek ya taraf olmuş veyahut bu güçlerden birinin doğrudan saldırısına uğramıştır. Asur krallarına ait yazılı kaynakları gözden geçirdiğimizde Tabal Krallığı'nın Urartu'nun oluşturduğu Asur karşıtı bütün askeri koalisyonlarda yer aldığını görüyoruz. Bunun yanı sıra Tabal Krallığı, Asur'un Geç Hitit Krallıklarına yönelik sürdürdüğü yağma faaliyetlerinden en çok etkilenen beyliklerden biri olmuştur¹¹⁴.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Geç Hitit krallıklarından en batıda olanı Tabal ülkesidir¹¹⁵. Tabal coğrafi konumu itibariyle Nevşehir ve Kayseri civarına lokalize edilmektedir¹¹⁶. Diğer Geç Hitit Krallıklarında olduğu gibi Tabal Krallığı'nın bulunduğu coğrafyada sürdürdüğü askeri ve siyasi faaliyetleriyle ilgili bilgilerimiz genelde Asur kaynaklarına kısmen de Urartu krallarının bölgeye düzenlediği sefer kayıtlarına dayanmaktadır¹¹⁷. Bu beyliğin coğrafi konumu ve Asur karşıtı koalisyonlarda yer almasının yanı sıra diğer yerel

¹¹¹ Kurt, M.Ö. I. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri, s. 83.

¹¹² H. Hande Duymuş, "Asur Kaynaklarına göre Demir Çağı'nda Tabal Krallığı", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırmaları Dergisi*, Ordu, 2011, s. 36.

¹¹³ Zmansky, "Urartu ve Çağdaşları", s. 115.

¹¹⁴ Duymuş, "Asur Kaynaklarına göre Demir Çağı'nda Tabal Krallığı", s. 36.

¹¹⁵ Turgut Yiğit, "Tabal", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3-4, Ankara, 2000, s. 177.

¹¹⁶ J. D. Hawkins, J. N. Postgate, "Tribute from Tabal", *State Archives of Assyria Bulletin II/1*, 1988, s. 56-60.

¹¹⁷ Yiğit, "Tabal", s. 177.

güçlerden ayrılan bir başka yönü ise çok sayıda küçük krallıktan oluşan konfederatif bir yönünün olmasıdır¹¹⁸. Bu krallığın güneyindeki Hilakku ülkesi (Dağlık Kilikya-Mersin)'nin batısında Que (Ovalık Kilikya-Çukurova) ülkesi bulunmaktaydı. Değindiğimiz bu Geç Hitit Krallıkları arasında bazı dönemlerde çeşitli sürtüşmeler ve savaşlar meydana gelmekteydi bu ise Asur'un bölgeye yönelik işgal hareketlerinde elini daha da güçlendirmekteydi¹¹⁹. Tabal Krallıklarının ne zamana kadar Orta Anadolu Bölgesi'nde askeri faaliyetler gösterdiklerini tam olarak bilmiyoruz. Olasılıkla Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra bu krallık bölgedeki diğer güçler gibi Kimmer akınları karşısında sarsılacak ve tarih sahnesinden çekilecektir¹²⁰.

10.Gurgum Krallığı

Gurgum Krallığı coğrafi konum olarak bugünkü modern Kahramanmaraş ve çevresine konumlandırılmaktadır. Bu krallığın adı Asur kaynaklarında ilk olarak II. Assurnasirpal Dönemi (M.Ö. 883–859)'ne ait yazılı kayıtlarında geçmektedir¹²¹. II. Assurnasirpal günümüzde Nimrud olarak adlandırılan Kalhu şehrindeki sarayının açılış törenlerine Hatti, Sidon, Malidu, Hubuşkia, Gilzanu, Kummuh ve Muşaşir ülkelerinden 5 bine yakın temsilciyi davet etmiştir. Gelen temsilciler arasında Gurgum kralının gönderdiği elçilerde bulunmaktadır. Asur'un çok sayıda yabancı ülke temsilcisini davet etmesinin en önemli nedeni ise olasılıkla askeri gücünü bu ülkelere gösterip onlar üzerinde daha etkin bir konuma gelmeyi planlamıştı. Sarayın açılışı dolayısıyla on gün boyunca yapılan kutlamalarda ziyafetler verilir ve yabancı ülke temsilcileri onurlandırılır¹²².

*“Bütün ülkelerden gelenler ve Kalhu halkıyla beraber 69.574 kişiyi on gün boyunca yedirdim, içirdim, banyo yaptırdım, kutsal yağlar sürdüm. Onları (böyle) ağırladım (ve) huzur ve neşe içinde ülkelerine geri gönderdim”*¹²³.

¹¹⁸ Asur kralı Sargon Dönemi'nde birleşik krallık statüsünün devam ettiren Tabal Krallığı Muşki, Urartu ve Asur arasında gerginlik nedeniydü. Saltanatının son dönemlerinde buraya sefer düzenleyen Sargon muhtemelen bu coğrafyada hayatını kaybetmiştir. Urartu kralı Rusa, Tabal'ı düşman ülkeler arasında konumlandığı dönemde ise Asur tahtında bulunan Essarhaddon bu ülkede askeri operasyonlarda bulunmaktaydı. Bkz. Zımsky, “Urartu ve Çağdaşları”, s. 116.

¹¹⁹ Selim Pullu, “Tabal Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 28

¹²⁰ Pullu, “Tabal Krallığı”, s. 29.

¹²¹ Metin Alpaslan, “Gurgum Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 15

¹²² Erkan Konyar, “Gurgum Krallığı”, *Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2008, s. 62.

¹²³ Amelhe Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, Cilt II, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 142.

Gurgum Kent Devletine ait hiyeroglif yazıtlar, bölgede önde gelen bir başka Geç Hitit Krallığı olan ve aynı zamanda Asur kralları tarafından, Hitit İmparatorluğu'nun bölgedeki temsilcisi olarak görülen Kargamış Kent Devleti'nde olduğu gibi büyük oranda Kahramanmaraş kent merkezinde yapılan çeşitli kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda ele geçirilmiştir¹²⁴.

III. Tiglat-Pileser'in (M.Ö. 744–727) Asur tahtına oturduğu dönemlerde Urartu tahtında bulunan II. Sarduri, Asur karşıtı koalisyonlar kurmak için bölgede aktif bir siyaset sürdürmektedir¹²⁵. III. Tiglat-Pileser'in saltanatının 3. yılında kaleme aldığı bir Asur kaynağına göre kendisine karşı oluşturulan ittifakın başında Urartu kralı II. Sarduri bulunmaktadır. Ayrıca Asur karşıtı bu koalisyon hareketinin içinde Melid, Kummuh¹²⁶ ve bu dönemde Gurgum ülkesinin başında bulunan Tarhulara'da ordusuyla birlikte yer alacaktır¹²⁷. Bu askeri koalisyon Asur kralı III. Tiglat-Pileser tarafından ağır bir yenilgiye uğratılacaktır ancak Asur kralı tarafından tutturulan M.Ö. 738 ile 732 yıllarına ait vergi listelerine göre Gurgum kralı Tarhulara'nın Asur tarafından af edildiğini görüyoruz¹²⁸. M.Ö. 711 yılına gelindiğinde ise Tarhulara oğlu Mutallu tarafından öldürülüp tahtı ele geçirilecektir¹²⁹. III. Tiglat-Pileser'in Tarhulara'yı affetmesinin nedeni ise Kuzey Suriye ve Anadolu coğrafyasında kendisine karşı oluşturulan askeri ittifaklara karşı bu coğrafyalarda bir üs oluşturup buralarda daha kalıcı olmaktır¹³⁰.

II. Sargon (M.Ö. 721–705)'un Asur tahtına geçmesiyle birlikte Asur ve Gurgum arasındaki askeri ilişkiler daha net bir şekilde ortaya çıkar. Babası Tarhulara'yı öldürüp Gurgum tahtına oturan Mutallu bizzat II. Sargon tarafından Gurgum tahtından indirilir. Bu tarihten sonra Gurgum Krallığı, Asur'a bağlı bölgedeki Geç Hitit Krallıklarından biri haline gelir¹³¹.

11. Kummuh Krallığı

Kummuh Krallığı'nın coğrafi konumu günümüzdeki Adıyaman kenti ile hemen hemen örtüşmektedir. Ancak son dönemlerde yürütülen arkeolojik

¹²⁴ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 60.

¹²⁵ Konyar, "Gurgum Krallığı", s. 62.

¹²⁶ Konyar, "Gurgum Krallığı", s. 62.

¹²⁷ Luckenbill, *Ancient Record of Assyrian and Babylonia*, II. Volume, s. 269–282.

¹²⁸ Alpaslan, "Gurgum Krallığı", s. 15.

¹²⁹ Alpaslan, "Gurgum Krallığı", s. 15.

¹³⁰ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 438.

¹³¹ Konyar, "Gurgum Krallığı", s. 62–63.

kazılar sonucunda Belkis Tepe’de (Zeugma) dexiosis bir kabartmanın ortaya çıkarılması Kummuh Krallığı’nın coğrafi sınırlarının Birecik’e kadar uzandığı şeklinde genel bir kanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu krallığın kuzey sınırında Melid, güneyinde Kargamış Krallığı, batısında ise Gurgum Krallığı bulunmaktaydı¹³². Bu krallığın başkenti kendisiyle aynı isme sahipti¹³³. Kummuh Krallığı’nın başkenti günümüzde Atatürk Baraj Gölü’nün suları altında kalan Samsat Höyükte bulunmaktadır. Nimet Özgüç başkanlığında burada yapılan arkeolojik kazılarda höyükte Demir Çağı’na ait dolguların çok az bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bunun nedeni ise başkente ait kalıntıların çeşitli nedenlerden dolayı tahrip edilmesidir. Bulunduğu coğrafi konum itibariyle hammadde kaynakları açısından zengin olmayan Kummuh Krallığı’nın ekonomik gücü ve önemi Nehir boyunca taşımacılığı yapılabilen ağaç kütüklerinden gelmektedir¹³⁴.

Asur krallarına ait yazıtlarda ismi geçen ilk Kummuh kralı I. Hattuşilidir. Bu şahsın ismi II. Assurnasirpal’in bölgeye düzenlediği seferler sonucunda vergi aldığı kral listelerinde geçmektedir¹³⁵. Asur kralı tarafından tutturulan bu yazıtlara göre Kummuh kralı Hattuşili, Kargamış, Bit Adini, Arpad, Patin ve Bit Agusi gibi ülkeler üzerine sefer düzenleyen Asur kralı II. Assurnasirpal’e Urfa yakınlarına lokalize edilen Huzurina kentinde altın, gümüş ve sedir tomruklarını haraç olarak vermiştir. Kummuh kralının Asur’un ülkesine saldırmadan önce vergi vermesi muhtemelen ülkesini Asur yağmasına karşı korumak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca bu şekilde Asur desteğini arkasına alıp bölgedeki diğer krallıklara karşı avantajlı hale gelmeyi amaçlamış olmalıdır¹³⁶.

Yazılı kaynaklardan yola çıkarak genel bir değerlendirme yaptığımızda Asur ve Kummuh ilişkilerinde kırılganlığın söz konusu olduğunu görüyoruz. Çünkü Asur’un askeri ve siyasi açıdan zayıf kaldığı dönemlerde bu krallığın taraf değiştirerek Urartu ile Asur karşıtı ittifak arayışlarına girdiğini

¹³² Geoffrey Summers, ‘‘Kummuhu Krallığı’’, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 25.

¹³³ Trevor Bryce, *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford University Press, London, 2012, s. 110.

¹³⁴ Summers, ‘‘Kummuhu Krallığı’’, s. 25.

¹³⁵ Bryce, *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, s. 110.

¹³⁶ Süleyman Özkan, ‘‘Kummuh/Kumaha’’, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993, s. 67.

görüyoruz¹³⁷. Kummuh tahtında oturan kral Melid başta Urartu olmak üzere Anadolu'daki diğer Geç Hitit Krallıklarıyla birlikte Asur karşıtı isyan başlatacaklardır. Bu gelişmeler üzerine Asur merkezinden yola çıkan II. Sargon, Urartu Krallığı'nın başını çektiği koalisyon güçlerini ağır bir yenilgiye uğratacaktır. II. Sargon elde ettiği bu galibiyetten sonra Kummuh tahtına Mutalla adında yeni bir kral getirecektir. Ancak Kummuh tahtına oturan Mutalla'da Urartu ile ittifak kuracaktır. Bunun üzerine II. Sargon, Kummuh Krallığı'na yönelik sürdürdüğü dış politikasında radikal değişikliğe giderek bu krallığı ele geçirir ve ülke halkını güney Mezopotamya'ya göndererek orada yaşamaya zorlayacaktır. Kummuh ülkesinden sürgün edilen halkın yerine ise güneyden getirdiği Babillileri yerleştirir¹³⁸.

12.Sam'al Krallığı

Arami halkları tarafından kurulan Bit-Zamani, Bit-Bakiani, Bit-Agusi, Bit-Adini ve Sam'al gibi farklı unsurları bünyesinde barındıran bu kent devletleri, aynı zamanda Güney Suriye'de varlığını sürdüren Arami Kent Devletleri ile daha kuzeyde etkili olan Geç Hitit Krallıkları arasında tampon bölge konumundaydılar. Ayrıca bahsettiğimiz bu tampon bölge üzerinde bulunan gerek Geç Hitit Krallıkları gerekse Arami Kent Devletleri arasında gerçekleşen ticari ilişkiler sonucunda kültürel iletişimin varlığı söz konusu olacaktır¹³⁹. Sam'al Krallığı ile ilgili ilk bilgilerimiz Amanos Dağlarının doğusunda yer alan Zincirli Höyük'te ilk araştırmaları gerçekleştiren ve 1883 yılında antik Kommagene coğrafyasına doğru keşif gezisini gerçekleştiren Osman Hamdi Bey tarafından bulunan sekiz kabartmalı taş levhadaki bilgilere dayanmaktadır¹⁴⁰. Bu krallığın yönetim merkezi ise Gaziantep kent sınırlarının güneyinde, bölgedeki Amanos Dağlarından doğu-batı istikametinde geçit veren Beylan Geçidi'nin (Pylae Amanos) Fevzipaşa çıkışına yakın bölgede bulunan Zincirli Höyük yerleşimidir¹⁴¹.

Sam'al Kent Devleti'nin siyasi tarihi hakkındaki bilgilerimiz Asur

¹³⁷ Summers, "Kummuhu Krallığı", s. 25.

¹³⁸ Summers, "Kummuhu Krallığı", s. 25.

¹³⁹ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 65.

¹⁴⁰ Aslı Özyar, "Sam'al (Zincirli)", *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 18.

¹⁴¹ Ali M. Dinçol, "Geç Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Görsel Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 127.

.....
kaynakları ile bu krallığın yöneticileri tarafından kaleme alınan yazıtların bir arada değerlendirilmesine dayanmaktadır. Kuzey Suriye ile Anadolu coğrafyasında güçlü kent devletleri kuran Arami halklarının adı ilk kez I. Tiglat-Pileser'in bu coğrafyalara düzenlediği sefer kayıtlarında geçmektedir¹⁴². Kuzey Mezopotamya, Güney Suriye ve Kuzey Suriye bölgelerinde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortaya çıkan siyasi boşluğu iyi bir şekilde değerlendiren Arami Halkları güçlü krallıklar kuracaktır. Arami Halkları tarafından kurulan krallıklar Kuzey Suriye coğrafyasında çok daha güçlü bir hale gelecektir. Kilamuva tarafından ele alınan yazılı kaynak Sam'al Krallığı'nın kuruluş aşamasını aktaran önemli veriler niteliğindedir. Bu yazılı belgelerden Sam'al Krallığı'nın kurucusu olarak kabul edilen Gabbar'dan sonra adı Fenikece "bhmh" olarak yazılan bir şahsın Sam'al tahtına oturduğu anlaşılmaktadır¹⁴³.

Asur kralı III. Salmanasar tarafından kaleme alınan yazılı kayıtlara göre Hayanu isimli şahsın Sam'al tahtında oturduğu dönemlerde bu krallık Asur karşıtı çeşitli oluşumların içerisinde yer almıştır¹⁴⁴. Ayrıca III. Salmanasar'ın kuzey bölgelerine düzenlediği seferlerini anlatan Asur kaynakları Sam'al ile ilgili bu krallığın tutuğu ilk yazılı kayıtlardır. Söz konusu bu kayıtlara göre Sam'al, III. Salmanasar'a bölgede haraç vermek zorunda kalan krallıklardan biridir. Ayrıca bu kayıtlara göre Unqi, Bit-Adini ve Kargamış gibi kent devletlerinin oluşturduğu askeri koalisyonun Sam'al'a saldırdığı ve Asur'un Sam'al Krallığı'nı savunmak için harekete geçtiği ifade edilmektedir¹⁴⁵. Asur gibi son derece pragmatist bir krallığın Sam'al'a düzenlenen bu saldırı karşısında hemen harekete geçmesinin nedeni bu krallığın bölgedeki diğer kent devletlerine karşı Asur'un savunmasını elde etmek için gönüllü olarak vergi ödemesidir¹⁴⁶.

Asur kralı III. Tiglat-Pileser ülkesinin uzun yıllardan beri içinde bulunduğu idari ve siyasi sorunları çözüme kavuşturduktan sonra Kuzey Suriye kent devletleri üzerinde siyasi, askeri ve ekonomik hâkimiyet kuran Urartu

¹⁴² Özyar, "Sam'al (Zincirli)", s. 19.

¹⁴³ Özyar, "Sam'al (Zincirli)", s. 19.

¹⁴⁴ Özyar, "Sam'al (Zincirli)", s. 19.

¹⁴⁵ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 67.

¹⁴⁶ Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 67.

Krallığı'na karşı harekete geçecektir¹⁴⁷. Bu gelişmeler üzerine Urartu kralı II. Sarduri içerisinde birçok Kuzey Suriye Kent Devleti kralının yer aldığı Asur karşıtı koalisyonu toplayacaktır. Bu krallar arasında Arpad kralı Mati-ilu, Melid kralı Sulumal ve Gurgum kralı Tartulara özellikle ön planda yer almaktadır. Diğer Kuzey Suriye Kent Devletlerinin diğer krallarının da, örneğin Que'li Urikki, Kargamışlı Pisiris ve Sam'al'lı Panammu'nun adı yazılı kaynaklarda geçmemesine rağmen Çilingiroğlu tarafından bu koalisyona dâhil edilmektedir¹⁴⁸. Sam'al ve Que Krallıkları üzerindeki Urartu etkisi bölgedeki Asur varlığına sürekli olarak karşı çıkan Sam'al kralı I. Panamu dönemine kadar sürmüş olabileceği düşünülmektedir¹⁴⁹. Sam'al Krallığı'nın sahip olduğu coğrafi konumu Asur ve Urartu Krallıklarının sürekli olarak Sam'al üzerinde askeri hâkimiyet kurmak istemelerine neden olacaktır¹⁵⁰.

13. Que Krallığı

Asur Krallarının Kuzey Suriye ve Anadolu coğrafyalarına düzenlediği seferler sonucunda kaleme aldıkları yazılı kayıtlar dışında bu bölgelerde ele geçirilen M.Ö. VIII. yüzyıla ait Fenikece ve Luvice yazılmış çift dili yazıtlarda Que ülkesinin siyasi sınırları hakkında bilgi vermektedir. Gerek yazıtların ele geçirildiği bölgeler gerekse içeriğindeki bilgiler Que Krallığı'nın doğusundaki Sam'al ile komşu olduğu anlaşılmaktadır¹⁵¹. Bölgedeki diğer krallıklara nispetten Que Krallığı askeri ve siyasi açıdan daha güçlü bir konuma sahipti. Çünkü Que kralı Kate'nin, Asur tehlikesine karşı batı komşusu Hilakku Krallığıyla birlikte ittifak kurarak Amanosların diğer yamacında bulunan Sam'al Krallığını dışarıdan gelecek tehlikelere karşı koruduğu görülmektedir. Sam'al kralı Gabbar'ın oğlu Haianu'nun M.Ö. 853'te Asur'la dostane ilişkiler kurup III. Salmanasar ile askeri ittifaklar kurması Asur ve Que krallıklarının sınırını Amanosların oluşturduğunu kanıtlamaktadır. Yine Sam'al kralı Kilamuwa'ya ait yazılı bir belgeden, onun Que kralı Kate'ye bağlı bir beylik

¹⁴⁷ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 86.

¹⁴⁸ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 87.

¹⁴⁹ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 87.

¹⁵⁰ Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, s. 87.

¹⁵¹ Mehmet Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X. Cilt, Sayı 3, Afyon, 2008, s. 118-119.

konumunda olduğunu göstermektedir¹⁵². Sam'al Krallığı'nın Que'nin egemenliği altına girdikten kısa bir süre sonra Asur'la askeri ittifak kurması Geç Hitit Krallıkları arasında yaşanan çekişmeyi de ortaya koymaktadır¹⁵³.

III. Salmanasar Dönemi'nde M.Ö. 858 yılında Asur'a karşı oluşturulan askeri ve siyasi koalisyonlar arasında yukarıda değindiğimiz Que kralı Kate de bulunmaktaydı. Koalisyonu oluşturan diğer krallıkların Asur tarafından yenilgiye uğratılıp boyun eğdirilmesine karşılık Que Krallığı'nın Asur egemenliği altına girip girmediğiyle ilgili herhangi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Ancak bu tarihten yaklaşık 30 yıl sonra M.Ö. 839'da Salmanasar'ın Que Krallığı üzerine askeri bir sefer düzenlediği ve bu krallığa ait topraklarının önemli bir kısmının Asur tarafından işgal edildiği görülmektedir. M.Ö. 834 yılına gelindiğinde ise Asur'un Que Krallığı'na karşı daha da acımasızlaştığı ve bu yıl gerçekleştirilen bir sefer sonunda Que Krallığına bağlı Tarsus bölgesinin de Asur kontrolü altına girdiğini görüyoruz¹⁵⁴.

III. Tiglat-Pileser Asur tahtına oturduğunda Urartu kralı II. Sarduri'nin başkanlığında oluşturulan Asur karşıtı koalisyonun içinde Que Krallığı da yer almaktadır. Bu tarz oluşumların Asur açısından son derece önemli sakıncaları bulunmaktaydı. Çünkü bu tarz oluşumlar Asur'un Anadolu'daki beyliklerle iletişimini kestiği gibi bölgenin önemli ticaret yollarını da bağlamaktaydı böylece Asur merkezine giden maden akışı da durmuş oluyordu. Bu yüzden III. Tiglat-Pileser, Asur için son derece tehlikeli olan bu oluşumu dağıtmak üzere derhal harekete geçecektir. Asur kralının iktidarının beşinci yılında (M.Ö. 743), Halpa'da (Adıyaman-Gölbaşı) koalisyon güçleri ağır bir yenilgiye uğratılacaktır. Bu galibiyet sonrasında III. Tiglat-Pileser'in haraca bağladığı krallar arasında Que kralı Urikki'nin de adı geçmektedir¹⁵⁵. III. Tiglat-Pileser'in selefi ve oğlu olan II. Sargon Dönemi'nde ise Hilakku ve Que ülkeleri hemen hemen aynı dönemde Asur eyalet sistemine dâhil olacaktır¹⁵⁶.

¹⁵²Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", s. 118–119.

¹⁵³Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 463.

¹⁵⁴Dinçol, "Geç Hititler", s. 130.

¹⁵⁵Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", s. 125.

¹⁵⁶Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, s. 58.

14. Unqi (Hattina) Krallığı

Unqi Krallığı bulunduğu coğrafi konumu itibariyle bugünkü Antakya kenti ile Amuk Ovası'nı kapsamaktadır¹⁵⁷. Bu krallığın ismi yakın zamana kadar kaynakların yetersizliğinden dolayı Hattin olarak okunmaktaydı. Ancak son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda ele geçirilen belgelerin yeniden yorumlanması sonucunda bu beyliğin doğru adının Pattin ya da Unqi olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır. Unqi ülkesinin başkenti yazılı kaynaklarda Kunalua olarak geçtiği görülmektedir. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde ise bu bölge Mukiş ülkesinin bir parçası konumundaydı¹⁵⁸. Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden II. Assurnasirpal'in Asur tahtına geçtiği döneme kadar yazılı verilerin yetersizliğinden dolayı Unqi ülkesindeki askeri ve siyasi gelişmelerle ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz¹⁵⁹.

M.Ö. 876 yılında Asur kralı II. Assurnasirpal¹⁶⁰ kuzey bölgelerinde ses getiren askeri ve siyasi zaferlerinden sonra Fırat Nehri'ni geçtiğinde bu bölgelerdeki yerel beyliklerin yöneticileri ve halkı tarafından Asur gücüne karşı duydukları hayranlığın bir göstergesi olarak Asur kralı armağanlarla karşılanacaktır. Kuzey Suriye Kent Devletlerinin sahip oldukları son derece zengin hammadde, lüks mamul eşya ve egzotik mal zenginliği Asur krallarına ait yıllıklardan rahatlıkla görülmektedir Bahsettiğimiz bu yıllıklar arasında II. Assurnasirpal'in Ninurta tapınağında ortaya çıkarılan yazıtları da yer almaktadır. Asur krallına ait bu yıllıklarda Asur'un Anadolu ve Kuzey Suriye'deki yerel politik güçlerle olan ilişkileri ve dönemin askeri politikaları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin bu yazıtlarda II. Assurnasirpal'in Unqi ülkesi üzerine sefer düzenlediği ve Unqi kralından ağır vergiler aldığı görülmektedir¹⁶¹:

*‘‘Lubarna'nın hüküm sürdüğü Hattina'ya girdim. Şehirler mücadelesiz teslim oldu. Kral sarayın zenginliklerini teslim etti. 20 talent gümüş, 1 talent altın, 100 talent kurşun, 100 talent demir, 1000 büyük baş hayvan, 10.000 küçükbaş hayvan verdi. 1000 parça kumaş, üzeri süslemeli yataklar, mücevherler ve çok mühim eşyalar verdi’’*¹⁶².

¹⁵⁷ Dinçol, ‘‘Geç Hititler’’, s. 125.

¹⁵⁸ Metin Alparslan, ‘‘Pattin (Unqi) Krallığı’’, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005, s. 27.

¹⁵⁹ Alparslan, ‘‘Pattin (Unqi) Krallığı’’, s. 27.

¹⁶⁰ Dinçol, ‘‘Geç Hititler’’, s. 125.

¹⁶¹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, Cilt II, s. 138–139.

¹⁶² Kurt, *M.Ö. 1. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, s. 96.

Asur kralına ait yukarıdaki yazıttan da anlaşılacağı üzere bu sefer sonucunda Unqi kralı Lubarna haraç vermek zorunda kalmıştır. II. Assurnasirpal'in askeri ve siyasi başarıları sonucunda Unqi Kent Devleti'nin yanı sıra bölgede bulunan diğer birçok kent devleti de Asur'un siyasi ve askeri otoritesini tanımak zorunda kalacaktır¹⁶³. Assurnasirpal aynı zamanda kuzey bölgelerinde bulunan ve Asur'a gönüllü olarak asker vermek istediklerini bildiren yerel krallıklardan da asker topladığını ifade etmektedir¹⁶⁴. Ayrıca Asur kralı bu sefer esnasında Unqi Krallığı'nın Aribua kentine, Asur ordusunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için depo olarak kullanmak amacıyla el koyacaktır. Asur kralı ele geçirdiği Aribua kentine Asurlu savaşçıları ve Asur merkezinden getirdiği halkını yerleştirecektir. Asur krallarının kuzey bölgelerine düzenlediği seferler esnasında bu coğrafyada bulunan lojistik merkezleri Asur için hayati bir konuma sahiptir¹⁶⁵.

II. Assurnasirpal'in ölümünden sonra Asur tahtına III. Salmanasar oturacaktır. Asur kralı III. Salmanasar babası II. Assurnasirpal'in elde ettiği askeri ve siyasi başarıları devam ettirmekle yükümlüydü. III. Salmanasar, Asur tahtında kaldığı dönem boyunca en çok uğraşmak zorunda kaldığı temel problem kuzey bölgelerinde bulunan ve sürekli olarak Asur karşıtı ittifaklar için bir araya gelen devletler sorunuydu¹⁶⁶. III. Salmanasar, Asur tahtına oturur oturmaz karşısında ekonomik kaygıları açısından birbirleriyle yakın ilişkiler içerisinde bulunan ve dolayısıyla birbirlerine bağımlı aynı zamanda başını Urartu Krallığı'nın çektiği Unqi, Kargamış, Sam'al, Que ittifakını buldu¹⁶⁷. Gurgum, Kummuh ve Bit Agusi gibi yerel krallıkların Asur'a karşı ittifak oluşturan devletler arasına katılmaması ve Asur destek vermesi, bu bölgede yaşayan devletler arasında düşmanlıkların yaşandığını göstermektedir¹⁶⁸. Bu gelişmeler üzerine harekete geçen III. Salmanasar karşısında koalisyon güçleri ağır bir yenilgi alacaktır¹⁶⁹.

¹⁶³ Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957, s. 40.

¹⁶⁴ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, Cilt II, s. 139.

¹⁶⁵ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 477.

¹⁶⁶ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, Cilt II, s. 142-143.

¹⁶⁷ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 481.

¹⁶⁸ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, Cilt II, s. 143.

¹⁶⁹ Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, s. 482.

SONUÇ

Urartu Devleti'nin kuruluşunu tamamlamasından sonra Asur tehdidi bu krallık için sürekli olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle Asur'un kuzeye yönelik yayılım politikalarında Urartu Krallığı'nın merkezi coğrafyası olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin en ön sırada yer alması Urartu ülkesi için işleri daha da içinden çıkılmaz bir hale getiriyordu. Urartu'nun dönemin savaş makinesi olarak tanımlayabileceğimiz Asur gibi askeri bir gücü tek başına yenilgiye uğratması pek mümkün değildi. Bundan dolayı Urartu her zaman için bölgedeki diğer yerel politik güçlerin askeri, siyasi ve lojistik desteklerine ihtiyaç duyacaktı. Asurbahsettiğimiz bu yerel beyliklere karşı son derece vahşi bir sömürge politikası uygulamaktaydı ve bu beylikleri sürekli olarak askeri kontrol altına tutmaya çalışmaktaydı. Asur'un uyguladığı sert politikalar Urartu'ya bölgedeki yerel beylikleri isteği zaman Asur'a karşı örgütlenme imkânını sunmuştur. Böylece Asur sürekli olarak kuzey bölgelerinde Urartu Krallığı'nın başını çektiği ve diğer yerel beyliklerin ise her türlü askeri ve lojistik destek sağladığı koalisyonlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Asur ve koalisyon güçleri arasında meydana gelen savaşlarda her zaman için Asur'un ezici üstünlüğü söz konusudur.

Ancak her ne kadar Asur savaş meydanlarından çoğunlukla zaferle ayrılmışsa da Urartu Devleti'nin M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Asur'un yoğun askeri saldırıları sonucunda devletleşme sürecini tamamlamasından sonra gerek Anadolu gerekse Kuzey Suriye coğrafyalarında Asur'un yayılmacı faaliyetleri oldukça ağır darbeler alacaktır. Çünkü Urartu Krallığı, Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarında kuruluşunu tamamladıktan sonra Asur'un kuzey bölgelerindeki egemenlik alanlarına önemli darbeler indireceği gibi Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında bulunan yerel krallıkları yukarıda ifade ettiğimiz gibi sürekli olarak Asur'a karşı örgütleyecektir. Asur ve Urartu arasındaki askeri çatışmalar genelde Anadolu'nun doğu ve güney bölgeleri ile Kuzey Suriye'de yoğunlaşacaktır. Bahsettiğimiz bu bölgelerde yer alan yerel krallıklar üzerindeki Asur ve Urartu'nun egemenliği bu iki krallığın askeri ve siyasi durumlarına göre sürekli olarak el değiştirecektir. Örneğin Asur ve Urartu arasındaki mücadelede önemli bir konuma sahip olan Muşşar, Şubria, Kumme, Tuşhan, Ukku gibi küçük tampon krallıklarının yanı sıra Asur'un yayılım alanları arasında bulunan Geç Hitit Kent Devletleri üzerindeki hâkimiyet Asur ve Urartu arasında sürekli olarak el değiştirecektir.

Asur'un Anadolu'nun doğu ve güney bölgelerinin yanı sıra Kuzey Suriye

coğrafyalarına yönelik yayılımında en önemli rakibi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Urartu Krallığı idi. Urartu-Asur arasındaki mücadelenin yaşandığı bölgelerde aynı zamanda siyasi devlet oluşumları da şekillenecektir. Asur'un kuzey bölgelerine düzenlediği askeri seferler sonucunda buralarda hâkimiyet kurup katı askeri ve sömürgecilik politikası geliştirmesi Asur karşıtı askeri koalisyonları ortaya çıkaracaktır. Özellikle III. Salmansar ve sonrasında Asur tahtına oturan krallar, koalisyonlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Asur karşıtı oluşturulan askeri ittifakların muhtemelen bu krallık açısından en tehlikesi III. Tiglat-Pileser döneminde oluşturulan ve içinde Urartu, Melid, Arpad, Gurgum ve Tabal gibi krallıkların yer aldığı koalisyondur. Bu koalisyonun Tiglat-Pileser tarafından yenilgiye uğratılması çok önemlidir. Çünkü bu galibiyetle beraber Yakındoğu'daki güç dengeleri yeniden Asur lehine değişmeye başlayacaktır.

Asur'un kuzey yayılım politikasının temel hedefi Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarının hammadde kaynaklarına sahip olmaktır. Çünkü kuzey bölgelerinde bol miktarda bulunan maden özellikle de demir madeni Asur için mutlaka elde edilmesi gereken hammadde kaynakları arasında bulunmaktaydı. Zaten Asur her zaman için bu coğrafyaların sahip oldukları tarım ve maden potansiyelini göz önünde bulundurarak askeri seferler düzenlemiştir. Ayrıca Asur kaliteli kereste ile tapınak ve saray yapımında ihtiyacı olan insan gücünü de kuzey bölgelerinden temin etmekteydi. Asur'un hammadde kaynaklarının temini dışında kuzey bölgelerinde etkili olmak istemesinin nedenlerinden bir diğeri ise Akdeniz ticareti üzerinde egemenlik kurmaktır. Çünkü Doğu Akdeniz kıyılarında bulunan liman kentler Anadolu, Mısır, Suriye ve Filistin gibi bölgelerle sürdürdükleri ticari ilişkiler sonucunda oldukça zenginleşmişlerdi. Asur, II. Assurnasirpal Dönemiyle birlikte sürekli olarak bu kentleri ele geçirmek için gayretler gösterecektir.

Asur uyguladığı yayılcı politikalar sonucunda kuzey bölgelerinde bulunan yerel politik güçler üzerinde egemenlik kurduktan sonra bu beyliklerde bulunan halkları toplu sürgünlerle Asur merkezine veyahut krallığa bağlı eyaletlere gönderdikleri görülmektedir. Asur kralları tarafından sürekli olarak uygulanan bu yöntemin Asur ekonomisi açısından çok büyük faydalar sağladığı görülmektedir. Çünkü dışarıdan getirilen halkın Asur ülkesindeki inşaat faaliyetlerinin yanı sıra ülkedeki metal üretiminde de çalıştırıldıkları görülmektedir. Asur'un kuzey bölgelerinde bulunan beylikler üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi sadece bu beyliklerin sahip oldukları hammadde

.....
kaynakları ve insan gücü ile açıklanamaz. Ayrıca Asur kuzeydeki ezeli düşman konumunda olan Urartu Krallığı ile herhangi bir askeri ve siyasi sorun yaşadığında bu beyliklerin sahip olduğu stratejik konumlarından yararlanarak bunları Urartu ile aralarında tampon bölge olarak kullandıkları görülmektedir.

Resim 1:Asur-Urartu Mücadelesinde Rol Oynayan Politik Güçler

Resim 2: Asur Urartu Mücadelesinde Stratejik bir konuma Sahip Olan

Kumme, Ukku, Muşaşir ve Şubria Krallıkları (Radner, 2012: 244)

KAYNAKÇA

- A. K. Grayson, “Assyria; Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934–745)”, *CAH*, III/1, 1990.
- Ali M. Dinçol, “Geç Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Görsel Yayıncılık, İstanbul, 1982.
- Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1997.
- Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994.
- Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, Cilt II, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aslı Özyar, “Geç Hitit Krallıkları”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Aslı Özyar, “Sam'al (Zincirli)”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Bradley J. Parker, *The Mechanic of Empire The Northern Frontier of Assyria as a Case Study In Imperial Dynamics, The Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 2001.
- D.D. Luckenbill, *Ancient Record of Assyrian and Babylonia*, II. Volume, Chicago, 1926.
- Erkan Konyar, “Gurgum Krallığı”, *Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2008.
- Fatih Taşçı, *Melid Krallığı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2011.
- G. B. Lanfranchi, S. Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces, State Archives of Assyria*, V.Volum, Helsinki Universty Press, Helsinki, 1990.
- Geofrey Summers, “Kummuhu Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- H. Hande Duymuş, “Asur Kaynaklarına göre Demir Çağı'nda Tabal Krallığı”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırmaları Dergisi*, Ordu, 2011.
- Hasan Peker, “Kargamış Krallığı”, *Arkeo Atlas Özel Sayısı*, I. Cilt, İstanbul, 2011.

- I. M. Diakonoff, S. M. Kashkai, *Geographic Names According to Urartian Texts, Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes 9*, Wiesbaden, 1981.
- İlknur Taş, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya, Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- J. D. Hawkins, "Assyrians and Hittites", *Iraq XXXVI*, 1974.
- J. D. Hawkins, J. N. Postgate, "Tribute from Tabal", *State Archives of Assyria Bulletin II/1*, 1988.
- J. N. Postgate, *The Governor's Palace Archive, Cuneiform texts from Nimrud 2*, The British School of Archaeology in Irak, London 1973.
- Jeffrey Szuchman, "Bit Zamanı and Assyria", *Syria 86*, Zayed Universty, Abu Dhabi, 2009.
- Karen Radner, "Asurlular-Urartular", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012.
- Karen Radner, "Betwen A Rock And A Hard Place: Muşasir, Kumme, Ukku And Şubria – The Buffer States Betwen Assyria and Urartu", (Edt. By. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), *Bianili-Urartu, The Proceedings of the Symposium held in Munich*, Munich, 2012.
- Karlheinz Kessler, "Şubria, Urartu and Assur: Topographical Questions Around the Tigris Sources", *Neo-Assyrian Geography*, Edit by M. Liverani, Universita di Roma Press, Roma, 1995.
- Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Kemalettin Köroğlu, "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", *European Journal of Archaeology 18/1*, 2015.
- Kemalettin Köroğlu, "Demir Çağı'nda Ön Asya ve Urartu Krallığı", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012.
- Kemalettin Köroğlu, "Urartu: Krallık ve Aşiretler", *Urartu Doğu'da Değişim*, (Edt. Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar), YKY Yayınları, İstanbul, 2011.
- Margaret R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Mehmet Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı,

- İzmir, 1998.
- Mehmet Kurt, “Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X. Cilt, Sayı 3, Afyon, 2008.
- Mehmet Kurt, *M.Ö. 1. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara, 2007.
- Metin Alparslan, “Pattin (Unqi) Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Metin Alpaslan, “Gurgum Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Dogan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Mirjo Salvini, “Die Urartaischen Schriftlichen Quellen aus İranisch-Azerbaidjan”, *Akten des VII. Internationalen Kongresses für İranische Kunst und Archaologie München*, AMI, Erg. 6, Berlin, 1976.
- Mirjo Salvini, “Urartu Tarihine Genel Bir Bakış”, *Urartu Doğuda Değişim*, Edt. Kemalletin Köroğlu-Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Paul Zimansky, “Urartu ve Çağdaşları”, *Urartu Doğuda Değişim*, Edt. Kemalletin Köroğlu-Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Selim Pullu, “Tabal Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2005.
- Sırrı Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.
- Simo Parpola, *Neo-Assyrian Toponymys, Alter Orient und Altes Testament*, 6. Volum, Verlag Butzon und Bercker Kevelaer, Neukirchen, 1970.
- Süleyman Özkan, “Kummuh/Kumaha”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993.
- T. Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge, London and New York, 2009.
- Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the People and Place of Ancient Western Asia*, London and New York, 2009.
- Trevor Bryce, *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford Universty Press, London, 2012.

- Turgut Yiğit, “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3-4, Ankara, 2000.
- Veli Sevin, “Aşiretten Krallığa Urartular”, *National Geographic Türkiye*, Ocak 2007, İstanbul, 2007.
- Veli Sevin, “Urartu-Biainili Krallığı”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, İstanbul, 2012.